

2/-

MOGOROSI I

Mogorosi I

Lokwalo VI lwa go ithuta go buisa

Lo kwaletswe Barutwana ba Seema VI

Kgatiso III

Published by Hermannsburg Mission Book Depot,
P. O. Box 76, Rustenburg, Transvaal
Printed by The Mission Press, P. O. Moorleigh, Natal — 1955

Bantu Studies Dept
94(1) 16/58

Lokwalo I

1. MOGOROSI

(Lokwalo lwa Standard VI.)

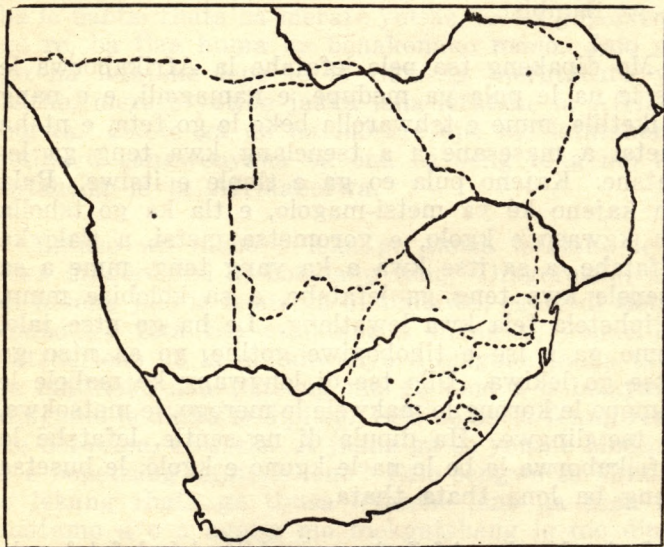
Go na le mafoko a le mabedi, a Motswana wa bogologolo o neng a a itse thata thata; ké lefoko la go bolotsa le la go gorosa. Mafoko ao a ne a itsiwe thata, ka e le a a neng e lebanye le tiro ya go disa dikgomo; mme kana go no go se sepe se Motswana o nang a se tlotla thata, a se rata jaaka yona kgomo. Dikgomo ké tsona tse Motswana o di bolotsang ka moso mongwe le mongwe mo lesakeng la tsona, le di lalang mo go lona. Lesaka leo e ne e le yona ntlo ya tsona, e e di femelang mo serameng, ka go lala mo go lona di kgobokanye, di thitofatsana. Mme lesaka leo bogolo le ne le di boloka mo dibateng tse di kgarakgatshegang mo bosigong, di tsoma diphedi tse di ka iphedisang ka tsona, ka go di bolaya, le go di ja. Dibata tse di ntseng jalo di ne di senya thata thata ka go bolaya dikgomo le dinku le dipodi. Dikgomo bogolo e ne e le ditau le makanyana le diphiri, tse di neng di di tlasela; mme dinku le dipodi tsona bogolo di ne di bolawa ke molotsana yo o bidiwang phokojwe. Ka moo Motswana o na a femela maruo a gagwe ka go a agella masaka ka dikota tsa ditlhare, gongwe ka matlhaku a tsona, bogolo ka Mokgalo le Mosu le Mhafu le Mongana. Lesaka le le ntseng jalo ké lona le di neng di tlathlhelwa mo go lona, di robale teng, nngwe e thitofatsa e nngwe, le letshotelo la tsona le le bothito mo marigeng. Kana go no go le go ntle jang, ha dimologo di letse mo sakeng, di ntse di suma, di otlala? Ké mang yo o goletseng mo dikgomong, mme a sa itse monate wa lonko lwa lesaka?

Mme mo mosong, ha go sena go gangwa, modisa wa dikgomo a di bolotse, a ye go di disa letsatsi lotlhe kwa nageng, kwa a itseng go na le mafulo a a siameng le metsi a a phepa teng. Mme ha jaanong letsatsi le rata go phirima, a di ise kwa gae, kwa lesakeng la tsona, a ye go di tlhatlhela teng. Tiro eo ké yona e Motswana o e bitsang go gorosa; mme modisa wa dikgomo, yo o di gorosang, ké ena yo o bidiwang Mogorosi.

Lokwalo lo le lona lo bidiwa Mogorosi. Re tswa go disiwa le go fudisiwa ke badisa ba le bantsi, fela jaaka dikgomo; gonne le tsona ga di disiwe ke motho a le mongwe fela; nyaya, ha di sa ntse di le dinamane, di nne le modisa wa tsona, mme ha di sena go gola, di disiwe ke yo sele gape. Le rona, go tswa tshimologong ya go ithuta ga rona re tlhomagantse badisa ba le bantsi. Re simolotse ka Mopele, ga tla Mobedi, a latelwa ke Morafadintshe le Mofatlhosi le jalo le jalo. Badisa botlhe ba re fudisitse mo mafulong a a monatenate. Re setse re ithutile tse dintsi thata; mme ga re ise re swetse. Le ha go ntse jalo, jaanong re gaufi le go isiwa kwa lesakeng le lengwe, ebong la sekolo se segolwane; mme lokwalo lo ke lona lo tiro ya lona e leng ya go re gorosa mo go lona. Ké ka moo le bidiwang. Mogorosi. A le re fudise sentle, mme a le rona re kgetle ka letsatsi lengwe le lengwe ka natefelo le ka tlhoafalo. Mme se re se kgetlileng, a re se otle sentle, re se sile le go se suga, gore se nne boletaleta mo go rona; gore go se nne sepe sa lokwalo lo, le tsotlhe tse dingwe tse re di buisitseng, se re sa ntseng re le jaaka baeng mo go sona. Ha re ka leka jalo ka tlhoafalo le thata yotlhe, lokwalo lo lo tlaa nna Mogorosi wa nnete mo go rona, wa go re gorosa mo lesakeng la sekolo se segolwane sa botswellopele. Ha re gorositswe sentle teng, re tlaa bo re fentse mo go tse dintsi, re le sego, re le mo phemelong ya lesaka la thuto; mme ditau le diphiri tsa tlhatlhobo, di tlaa bo di sena thata epe go re ntsha mo go lona. A Mogorosi a re gorose jalo teng.

2. AFRIKABORWA

Lefatshe la Afrikaborwa kwa botsheka le simolola ka Rhodesia, le fologele ntlhen ya bophirimatsatsi ka Suid-West-Afrika (ebong lefatshe la Damoraland, le pele e neng e le la Duitsland); mme kwa botlhabatsatsi le tle ka Mosambiki lefatshe la

Mapotokisi, mme le khutle ntlheng ya borwa ka lefatshe la Kopano ya Afrikaborwa le Batswanaland.

Lefatshe le la Afrikaborwa ké lefatshe la dilo tse dintsi tse di sa utlwaneng. Ké lefatshe le lentle, mme le fa gongwe le se nang bontle bope. Re fitlhela go bapile khumo le khumanego mo go lona go gaisa mo mafatsheng a mangwe. Fa gongwe le bongola thata, mme fa gongwe ké lefatshe la komelelo e kgolo. Le tletse dikgwa, mme le dipoa ga di tlhokwe.

Lefatshe la Afrikaborwa le na le dithaba tse di-kgolo le dinoka tse dintle. Mo dipakeng tsa pele bontsi jwa dinoka tseo bo ne bo ntse bo ela, metsi a sa tlhokwe mo go tsona ka ngwaga otlhe; mme kajeno re fitlhela di ela fela, ha dipula dii na, mme mo sebakeng se eseng sa dipula, di be di kgadile, di se na metsi tota le mo maduteleng a tsona. E sa ntse e le dinoka di se kae fela mo Afrikaborwa, tse di sa kgaleng ka gope, jaaka noka ya Lekwe le ya Sambisi.

Mo dipakeng tsa pele lefatshe la Afrikaborwa le ne le na le pula ya medupe, e namagadi, e e nang e iketlile, mme e tshwarella beke le go feta, e ntsha metsi a masesane a a tsenelang kwa teng ga lefatshe. Kajeno pula eo ga e tlhole e itsiwe. Pula ya kajeno ké ya metsi-magolo, e tla ka go tsholla ka kgwaso e kgolo, e gorometsa metsi, a tlale ka lefatshe, a sa itse kwa a ka yang teng, mme a sa tsenele kwa teng ga lefatshe, a sa kolobise mmu, a iphetela fela kwa lewatleng. Le ha go ntse jalo, temo ga e ise e tlhobogiwe gotlhe, go sa ntse go ntse go lekiwa. Dilo tse di lengwang ké mabele le mmopo le korong le makwele le merogo, le motsokwe, le tse dingwe. Ha dipula di na sentle, lefatshe la Afrikaborwa le be le na le kgono e kgolo, le busetsa beng ba lona thata thata.

Lefatshe la Afrikaborwa ebile ké lefatshe la kgomo le pitse le nku le podi. Dilo tsa lefatshe le, jaaka boboa jwa nku le jwa podi le matlalo a di-kgomo, ké dilo tse di itsegeng thata mo mafatsheng a mangwe le tse di batlegang thata mo go ona. Mafura a lobebe lwa maši a kgomo ya Afrikaborwa le dinama tsa yona ké dilo tse di batlegang thata mo mafatsheng a a kwa moseja ga lewatle.

Lefatshe la Afrikaborwa ké lefatshe la dinotshe le mooka, mme motho wa tle a itapise go epa dilo tseo le go di rafa a sa tshabe bogale jwa loboletla

jwa ntsi ya notshe. Lefatshe la Afrikaborwa ebile ké lefatshe la mefutafuta e mentsi ya diphologolo tse dintle, tse di gakgamalelwang ke merafe yotlhe.

Lefatshe la Afrikaborwa khumo ya lona bogolo e mo meepong ya Gouta le Tamane le Kgotlho le Tshipi le Malatlha. Ga go na lefatshe lepe le le humileng dilo tseo thata thata jaaka lefatshe la Afrikaborwa. Dilo tseo ké tse di gogileng batho ba le bantsi thata ba merafe yotlhe, ba ba gopotseng go re, ba tlaa huma ka bonakonako mono. Jalo ga go na lefatshe lepe le le tletseng mefutafuta ya batho, merafe yotlhe jaaka lona lefatshe la Afrika-borwa. Eketse ga go na morafe ope mo lefatsheng lotlhe o bangwenyana ba ona ba seng teng mo lefatsheng le la Afrikaborwa.

Mmuso wa mono o leka go thusa lefatshe leno kwa dikgoreletsi di bonalang teng. Dikgoreletsi tse di ntseng jalo le tsona ga di tlhokwe; eketse di tletse mono go feta tsa mafatshe a mangwe, gone lefatshe leno ké la matshwenyo a magolo, jaaka tsie, le matlhoko a a tletseng mo go lona a a bolayang dikgomo le dinku le dipitse. Selo se se sa fenngweng ke bolwetse, ké esele. A jaana ga se yona e Modimo o e bopetseng lefatshe leno? Selo sengwe se Mmuso o lekang thata go thusa lefatshe leno ka sona ké matamo a o a agang mo mekgatsheng le mo dinkeng go thibela metsi a mantsimantsi a dipula a a nyelelang fela ka go tabogela kwa lewatlang, lefatshe le sa a sole molemo. Le ntlheng ya tsie Mmuso wa lefatshe leno o leka thata go e thibela le go e fokotsa; tota le mo matlhokong a dikgomo le dipitse oa tle o thuse ka tse go gopolwang go re, di ka a thibela.

Ké ka thuso ya Mmuso, ha matlhoko a dikgomo a a tshwanang le Santlhokwe le Lebetse, kajeno a bonetswe melemo e e a kganelang, mme batho ba thusiwa ka melemo eo, ba sa e ntshetse sepe gongwe

go le gonnye fela. Ké mang yo o sa itseng kafa botlhoko jwa dipitse le dinku bogologolo bo neng bo senya ka teng ka nako ya Letlhafula, bogolo ha dipula di dikile di nele thata? Mme kajeno bo bonetswe melemo e e thusang. Le batho, bogolo bona, ba ka bona thuso ya mmuso, ha ba tlhasetswe ke malwetse, bogolo ha e le a Leroborobo. Ga go ope, yo o ka reng, o tlhoka go isiwa kwa tlung ya balwetse e e bidiwang Hospital, ka a se na se a ka duelang ka sona. Mongwe le mongwe, le ha a se na sepe se a ka duelang ka sona, a ka bona thuso mo Mmusong go ya go babalelwa teng, ha fela a ka ikisa go Magistrata, a mmolelela tsotlhe tsa botlhoko le tsa botlhôkô jwa gagwe. Foo go tlaa dirwa go re, a isiwe teng, a sa duele sepe, tota le loeto lwa go ya teng ka trene (kana ba bangwe ba re: Tshutshumakgale) o tlaa le fiwa fela, mme o tlaa babalelwa ka tlhokomelo yotlhe, le ha go ka tsaya sebaka se se leele jang.

Dilo tseo re tshwanetse ra se ka ra di lebala; mme re leboge Mmuso o o lehang jalo go thusa. Ha e le kaga lefatshe la Afrika'borwa le rona re le tlotla thata thata mme re le boka ka go re:

1. Afrikaborwa, lefatshe la dinoka le dithaba;
 Lefatshe la dinku, dipodi le makaba.
 Afrika'borwa, lefatshe la dinoga le dibata;
 Lefatshe la dipologolo le dioka tse di thata.
 Afrika'borwa, sefela se kea se go opelela;
 Afrikaborwa, le ya me pelo ya go itumelela.
2. Afrikaborwa, merafe e go tlotla thata jang!
 Ee, batho botlhe ba ba go bonang,
 Ba supa, ha o le monate thata thata;
 Ba supa, ha pelo tsa bona di go rata;
 Ba supa, ha le bona ba tlaa go direla,
 Ba tlaa go tlihabanela, ba go swela.

3. Afrikaborwa, le rona re go tlotla ka sefela,
 Re go tumisa, re go boka, re go opelela.
 Monate wa 'go, le rona rea o itumelela,
 Bokete jwa 'go le jona re tlaa bo amogela,
 O gaisa 'fatshe lotlhe ka go itumedisa,
 O phala gotlhe gotlhe ka go re phedisa.

3. DIPHOLOGOLO TSA AFRIKABORWA

Mefuta ya tsona

Ga go na mafatshe a le mantsi thata, a a nang le mefutafuta e le mentsi ya diphologolo, jaaka le-fatshe la rona, la Afrikaborwa. Ha diphologolo tsa mono re di ela tlhoko, re tlaa fitlhela eketse go na le mefuta e e ferang menwana e mebedi ya tsona. Mefuta eo ké: I.Dioka; II. Diphologolo; III. Diphologotswana; IV. Dibata; V. Dibatana; VI. Diphologolo se-ka-motho; VII. Digwagwa; VIII. Digagabi.

I. Dilo tse re di kayang "Dioka" ké tse:

1. Tlou-Olifant; 2. Tshukudu-Rhenoster; 3. Kubu-Seekoei; 4. Thutlwa-Kameelpaard; 5. Nare-Buffel; 6. Phofu-Eland.

II. Ka leina la "Diphologolo" fela go teiwa:

1. Pabadu-Swartwitpens; 2. Tholo-Koedoe; 3. Kgo-kong-Blouwildebeest; 4. Pudumo-Swartwildebeest; 5. Kgama-Hartebeest; 6. Tshesebe-Basterhartebeest; 7. Pitse-Quagga; 8. Tumuga-Waterbok; 9. Phala-Rooibok; 10. None-Blesbok; 11. Motsosa gongwe Motlobo-Rietbok; 12. Tshephe-Springbok; 13. Mhele-Rebok, 14. Phuti-Duiker; 15. Phuduhudu-Steenbok; 16. Mokabawane gongwe Kololo-Klip-springer; 17. Thakadu-Erdvark; 18. Kolobe-Vlakovark.

III. "Diphologotswana" ke tse:

1. Setsipane-Springhaas; 2. Noko-Ystervark;
3. Tlhole-Rooihaas; 4. Mmutla-Haas; 5. Kgaga-Itermagol; 6. Kgogo-Ratel; 7. Pela-Dassi;
8. Tlhong-Krimpystervark.

IV. "Dibata" ké tse:

1. Tau-Leeu; 2. Nkwe-Tier; 3. Lengau-Luipaard;
4. Phiri-Wolf; 5. Lekanyana gongwe Letlhalerwa-Wildehond; 6. Phokojwe-Jakhals; 7. Thwane-Rooikat; 8. Thukwi-Maanhaarjakhals; 9. Tlthose; 10. Mmjane gongwe Lesie-Draaijakhals; 11. Tadi-Tierboskat; 12. Santawana gongwe Phiritshwana-Swart Wolf.

V. Ka "Dibatana go teiwa:

1. Tshipa-Moseljaatkat; 2. Phage-Wildekat; 3. Nakedi-Muishond; 4. Motibitshwane gongwe Mosalamotlhaka-Bakgat; 5. Lengibi-Otter; 6. Kgano-Mierkat; 7. Moše-Rooimierkat; 8. Tsamane-Streepmierkat; 9. Kotokwe-Waaierstertmierkat; 10. Lepoopoo-Rietrot; 11. Serunya-Mol; 12. Mokuru-Blindemol; 13. Lebodi-Rat; 14. Peba-Muis; 15. Mananthwane-Vleermuis.

VI. "Diphologolo se-ka-motho" ké tse:

1. Tshwene-Bobbejaan of Ap; 2. Kgabo-Blouaap;
3. Mogolo-Nagapie.

VII. Mefuta ya "Digwagwa ké e:

1. Letlametlo-Brulpadda; 2. Segwagwa le Segogwane-Padda; 3. Segwagwa-Marokolo-Groenpadda;
4. Senanatswii-Reenpadda; 5. Rantsape.

VIII. Ka "Digagabi" go teiwa:

1. Kwen-Krokodil; 2. Noga-Slang; 3. Polo-Waterlekewaan; 4. Gopane-Lekewaan; 5. Khudu-Skildpad; 6. Khudumetsi gongwe Letlea-Water-Skildpad; 7. Rantlapele-Stinkstildpad; 8. Kgatasebilo-Kogelmander; 9. Kgantlapane-Dikpenskogelmander; 10. LeobuTrapsikies; 11. Mokgathitshwane-Aggedis; 12. Kgaupe-Streepaggedis; 13. Pharelankong-Gykie.

Pabalelo ya Diphologolo tsa rona

Lefatshe la rona la Transvaal le ne le tletse diphologolo go fitlha botlhokong jwa Bolawane le ntweng ya Maburu. Bogolo ntwana eo e ne ya di phatlalatsa. Ka batho ba ne ba tlhoka dijo mo ntweng, ba ne ba phela ka nama ya diphologolo; mme ba di bolaya ka mokgwa o o tshabegang. Erile di bona di bolawa jalo, tsa tshabela kwa Rhodesia, mme tsa fokotsega mono ka mokgwa o o gakgamatsang. Motho yo o bonyeng lefatshe leno pele ga ntwana eo, mme a tla go le bona gape morago ga yona, o na a ka gakgamala, kafa le feletsweng ke diphologolo ka teng.

Kajeno Mmuso o di ageletse lefatshe ntlheng ya kwa Barberton. Lefatshe leo le bidiwa Krugerpark ka leina la President Paul Kruger, ka gonne ké ena yo o saleng a le tlhalela diphologolo tsa mono, a laola go re, e nne le di tlaa bolokwang mo go lona, di sa bolawe ke ope teng. Kajeno lefatshe leo le ageletswe lea disiwa, gore diphologolo tse di mo go lona di se ka tsa tshwenngwa ke ope; a nne lefatshe le di ikhutsitseng mo go lona, di lapologile. Go na le ditsela tse di baakantsweng sentle tse ditabogi (dimotorkara) di ka tsamayang sentle mo go tsona, tse di ralalang lefatshe leo. Ebile go na le masaka a a ageletsweng, a batho ba ka gorogelang mo go ona, ba robala teng, ba sa tshwenngwe ke sepe. Ka moo lefatshe leo ké le batho ba bantsi ba yang go le bona mo sebakang sa maikhutso, ha dikolo di tswe-tswe, gongwe tiro e khutlile, ba neilwe sebaka sa dibekenyana go itapolosa.

Ka diphologolo di sa tshwenngwe ke ope mo lefatsheng leo, mme ntlha nngwe di ntse di bona batho, ba ba tsileng go di bona, ka ntlha ya moo di kgwabofetse ka mokgwa o o gakgamatsang. Mme ka di sa bolawe, ebile di ntsifetse thata thata teng. Ha motho a tsamaya teng ka setabogi, a ka fitlhela

ditau di ntse fela fa tseleng, di mo lebile, di mo gakgamaletse, fela jaaka le ena a di gakgamaletse. Ha Mmuso o kabo o sa dira jalo, kajeno diphologolo tse re sa ntseng re di fitlhela mo lefatsheng leo la Kruger Park, bontsi jwa tsona re kabo re sa tlhole re di fitlhela gope mo lefatsheng la rona la Transvaal, di kabo di ile ntlheng ya botsheka, kwa lefatshe le sa ntseng le atlhame teng, le sa pitlagana thata thata jaaka mono. Ka moo ké selo se se molemole thata, se Mmuso o se dirileng, ka go re bolokela diphologolo tseo ka go di tlhalela lefatshe le di ka agang mo go lona, di sa tshwenngwe ke ope.

4. T A U

Tau Sebata se-ka-katse

Mo lefatsheng lotlhe go na le diphologolo tse di phelang ka bojang le ka matlhare; mme ebile go na le tse di phelang ka nama ya diphologolo tse dingwe. Diphologolo tse di phelang ka bojang le matlhare di itsege ka ditlhako, mme tsotlhe tse di phelang ka nama tsona ga di na ditlhako, mme di na le maroo.

Diphologolo tsotlhe tse di phelang ka nama di bidiwa dibata le dibatana. Di bidiwa jalo ka ntlha ya mebala ya tsona, ka e tletse dibata, gonne le ha go na le dingwenyana mo go tsona, tse di se nang mmala o o tletseng dibata, ga di dintsi, mme bontsi jwa tsona ké jo bo nang le dibata, tse ekete di rokeletswe mo mmeleng gongwe mo letlalong la tsona, gongwe ekete di bitieletswe mo go lona.

Tau le yona ké nngwe ya dibata, le ha yona e se na mmala oo wa dibata; ké nngwe ya tsona ka gonne, le yona e na le maroo, mme e phela ka nama, jaaka dibata tsotlhe.

Batlhalefi ba ba ithutileng mekgwa ya dibata, ba di ela tlhoko, ba fitlhetse go na le mefuta e le mebedi ya dibata, ebong dibata se-ka-ntša le dibata se-ka-katse. Ka ntša e le selo se se fetang katse ka go gola, motlhamongwe motho o ka ithaya a re, ka dibata se-ka-ntša go teiwa tsotlhe tse di kgo lwane, jaaka tau le nkwe le lengau; mme ka dibata se-ka-katse gona go teiwa tsotlhe tse dipotlana, jaaka phiri le lekanyana; mme ga goa nna jalo. Nyaya, ha go twe: dibata se-ka-ntša le dibata se-ka-katse, ga goa lebiwa bogolo le bobotlana, mme go lebilwe mekgwa ya tsona le popego ya tsona. Dibata se-ka-ntša ké tsotlhe tse mekgwa le popego ya tsona e tshwanang le ya ntša, jaaka phiri le letlhalerwa gongwe lekanyana. Ké tsona dibata se-ka-ntša. Mme ka dibata se-ka-katse go teiwa tsotlhe tse mekgwa le popego ya tsona e tshwanang le ya katse, jaaka tau le nkwe le lengau le tse di jalo. Ké tsona dibata se-ka-katse. Ka moo Tau le yona ké sebata se-ka-katse. Mme le ha Tau e le sebata se-ka-katse, ka popego le mekgwa ya yona e le e e tshwanang le ya katse, ga e tshwane le yona mo dilong tsotlhe. Katse ké setswerere se segolo ntlheng ya go palama ditlhare, mme tau yona ga e itse setlhare ka gope. Gape: le ha Tau ka ntlha ya popego ya yona le mekgwa ya yona le ka ntlha ya go phela ka nama e le sebata, ga e na mmala wa dibata, gonne mmala wa Tau ké o o fa gare ga botuba le borokwa le bosetlha, mme ga o na dibata dipe.

Tau, Kgosi ya Diphologolo

Mmala oo wa Tau ké o o thusang thata, gore e se bonwe ke babolai ba yona ka bonako fela, ka e le o o tshwanang le wa lefatshe le e phelang mo go lona. Ebile ké o o e thusang thata ha e iphi tlhile, mme e laletse diphologolo tse dingwe tse e di tsomang, gongwe e di ratela.

Tau e na le boboa jo bo khutshwane fela mo mmeleng otlhe; mme Tau e tonanyana ké yona e, go tswa kwa mokwatleng go ya kwa tlhogong, e nang le moetse o o dikologileng molala otlhe, gore e nne sefatlhego se se atlhameng, se sa thijwa ke moetse o, o o e nayang tebego ya borena, bogolo ha e eme e tsholeditse tlhogo.

Bogolo jwa Tau ké dinao (feet) di le 4, mme boleele jwa yona ké dinao di le 9 gongwe di le 10, go tswa molomong go ya go fitlha kwa ntlheng ya mogatla. Ka moo go na le dinkwe, tse di fetang Tau ka bogolo gonne go na le nkwe e boleele jwa yona bo fitlhang mo dinaong di le 11. Mme le ha go na le nkwe e e fetang Tau ka bogolo, ga go na nkwe epe e e ka e gaisang ka thata.

Tau bogologolo e ne e bonwa mo Afrika le mo Asia, tota le kwa Europa mo ntlheng ya borwa le ya bophirimatsatsi e ne ya tle e fitlhelwe teng. Kajeno kwa Europa ga e tlhole e bonwa teng, mme mo Asia le mo Afrika e sa ntse e le teng, le ha e sa tlhole e le ka masomosomo, jaaka mo dipakeng tsa bogologolo.

Tau ké selo se se gakgamatsang bogolo ka thata ya yona. E nonofile go thuba tlhogo ya kgomo ka go e betsa gangwe fela ka leroo la yona, gongwe go roba mokwatla wa pitse, mme ya tle e rwale kgongwana ka molomo wa yona e e ise kwa nageng, kwa e ratang go e jela teng. Thata ya dipotongwana tsa yona ké e e e kgonisang go tlola dikgato (yards) di le 10, mme ga go na diphologolo tse dintsi, tse di nonofileng go e sia. Ka ntlha ya thata eo ya yona, le ka ntlha ya sebopego sa segosi le maitseo le maitsholo a borena a yona, batho ba ditšhaba tse dintsi ba ne ba e bitsa: kgosi ya diphologolo.

Tau ya tle e tsale bana ba le babedi fela ka nako e le nngwe, mme ha mogatse Tau a tsetse, a ba a

sa rate go atamelwa ke sepe, le ha tota e ka ne e le Rratau, ga a mmatle fa matsalelong.

Tau ea tsofala e be e fitlhe mo dinyageng di le 40 go ya di le 50. Tau ga e thata go kgwabofadiwa, mme ké selo se se utlwisang botlhoko thata go fitlhela Morena yoo wa diphologolo mo botshwarong, a swabile, ebile ponalo ya gagwe e sa tlhole e le ya borena ka gope, a otile le ha a ntse a sa tlhoke sepe, a jesiwa ka tsotlhe tse a di eletsang. Mme ké selo se se supang go re, pelo ya gagwe ga e itumele.

Tau Motsomi yo mogolo

Ka Tau e le sebata se se phelang ka nama, ké motsomi yo mogolo. E tlwaetse go tsoma e le nosi; mme ha e ka fitlhelwa e tsoma ke lesomo jaaka makanyane, e be e le ha e na le bana ba e ba rutang go tsoma. Tau e tlwaetse go tsoma bosigo ka go lalela diphologolo fa metsing, kwa di nwang teng. Ha e ratela selo, e tlaa se pota kwa phefo e yang teng, gore se se ka sa e lemoga ka bonako ka monkgo wa yona. E tlaa tla jalo e ntse e tikela ka sengwe le sengwe, e iketlile, e ratela ka go gata ka boruma, jaaka katse. Mme ha e atametse sebolawa sa yona, mme e gopola go re, jaanong e ka se tlolela, e bope, e se tlolele, e se tshware ka mometso, e se bolaye. Motho ga ya tlwaela go mo ja, mme goa twe, ha e kile ya mo jesiwa ke tlala, e natefelwe thata thata, gore e se tlhole e batla nama ya phologolo, ha e ka bona ya motho. Ee, ea tle e se ke e tshabe go tsena mo motseng go phamola motho, go mo rwala le go ya go mo jela kwa nageng.

Ntlheng ya go tsoma ga Tau re ka re:

1. Tau, Morena wa dipoa le wa dikgwa, le dinoka le dikaka;

Kgosi-kgolo ya dithaba le magaga le mekgatshe
le metlhaka.

Ké motsomi wa senatlanatla wa diphologolo;
Wa dikgomo le dipitse le dioka tse dikgolo;
Ké setswerre sa go tshwara selo ka go se ratela;
Ké senatla se segolo thata ka go se lalala.

2. Tallo ya 'gwe ké letlhaka le le mo teng ga dinoka;
Ké ona mafelo a go thaisa phologolo le seoka;
Ha di tsile ka lenyora, mme di batla go le tlosa;
Ka monatenate wa bodibe, le ka go itapolosa;
Ha di sa ntse di a gella ka loleme, di itumetse;
Ha di natefelwa ke bongala, mme di itebetse.

3. Foo leitlho la moitsi yo 'iphitlhileng le itlhophele;
Dipotongwana tsaa 'gwe foo di tiie, mme di tlha-
malele.

A itsholetse ka bobebe, mme a se tlolele.

Ha se tshoga, mme se tlola, a se kgomarele;

A itshwareletse ka dinala, -a di tsentse mo tha-
mong;

A ithusa ka meno, madi a tshologa mo ganong.

4. Mme e tlole Tilotsana, e o tsee moparagana;
E fata mmu ka tlhako, mme dirite e di ragakana;
E gasagasa ka makwete, le ka maje, e siana e
ikgolokile;

Madi a tshologa, a senya bodilotsana, mmala otlhe
jaanong o hubile;

Lefatshe lotlhe le roroma ka tlhako ya pitse e
ya sepalangwa;

E palangwe ke mmolai yoo wa yona, e fegelwa, e
sa rate go bolawa.

5. E di ralale dikgwa le dipoa le diloko le mošawa
wa naga.

Mohuhutso o tshologa, o itlhakanya le madi, go
nne maragaraga;

E simolole go fegelwa, go ipontshe, ka nnete e
lapile.

Madi jaanong a ngotlegile, le dithata tsotlhe di fedile.

“Ruthu” e iteele jalo fa fatshe, e be e swele teng. Mme e tswe dijo tse di thabisang yo o e palameng.

5. NAANE KAGA TAU

Magatwe a re: Erile go le motlhamongwe, phakela mo mosong mothopiwa mongwe yo o neng a bidiwa Androkles, yo o neng a ngwegile mo go mongagwe, ka a sa mo tshole sentle, mme a ntse a mmogisa, a fitlha fa logageng mo dikakeng tsa Afrika a lapile, a tsena mo go lona, a thulamela teng. Morago ga sebaka a thanya, a utlwa modumo, mme a tsoga a bona namane e tona ya tau e eme fa molomong wa logaga, e thibile kgoro, go se na kafa a ka tswang ka teng. Jaanong a gopola go re, sebaka sa gagwe se tsile, tau e tlaa mo tlolela, e mo gagola, mme ga se ka ga nna jalo. Tau ya se ka ya mo re sepe, ya ema e ntse e tshoeditse leroo. Erile jaanong Andokles a leba sentle, a fitlhela le tlhabilwe ke namane e tona ya mmutlwa, le ntse le dutla madi. Jaanong ka Androkles a bona jaaka tau e ntse e itshokile, e utlwa botlhoko, a e atamela, a somola mmutlwa, e ntse e tshegeditse, e sa re sepe. Botlhoko jwa feta, ntho ya fola, mme tau ya simolola go tsalana le Androkles, ba aga mmogo, ba tsoma mmogo, ba robala mmogo.

Erile go le motlhamongwe gape, Androkles a ile go tsoma, a tshwarwa ke baba ba gagwe, a isiwa botshwarong. Ga feta sebaka se seleele, ké ha Androkles a athholelwa go re, o tlaa bolawa ka go latlhelwa fa pele ga dibata, gore di mo gagole, kgosi le ba gagwe ba ntse ba lebeletse. Go ne ga dirwa jalo. Androkles o na a tsenngwa mo patlelong e e ageletsweng, mme ga bulwa mopako, ga tswa namane e tona ya tau, ya tlolela mo patlelong e ntse e bopa. Mme erile botlhe ba gopotse go re,

jaanong e tlaa tlolela Androkles, e mo gagola, ba gakgamala ba bona e mo tabogela, e simolola go latswa diatla tsa gagwe. Erile jaanong Androkles a lemoga go re, ké tau eele, e a kileng a aga le yona a sena go somola mmutlwa mo leroong la yona, a ikaega ka yona, a simolola go lela ka boitumelo. Kgosi ha e bona jalo, ya bitsa Androkles, mme erile e utlwa se se diragetseng, ya mo golola mmogo le tau, e e neng e ntse e mo setse morago, jaaka ntša ya gagwe.

6. THUTLWA

Thutlwa ké nngwe ya dioka tsa lefatshe la rona, Dioka ké diphologolo tse dikgolo, jaaka Tlou le Tshukudu le Kubu le tse di ntseng jalo. Ga go seoka sepe se se goletseng kwa godimo jaaka

Thutlwa, gonne go tswa fa fatshe go ya go fitlha fa tlhogong ya yona e ka ne e le dikgatho (yards) di le thataro go ya di le supa, gongwe dinao (feet) di le 18 go ya di le 21. Boleele jo bo kalokalo ga se jo bo tswang mo mmeleng o mogolo, nyaya,

mmele wa Thutlwa, ga twe, ga se o o fetang wa pitse. Boleele joo bo tswa mo boleeleng jwa molala le mo boleeleng jwa maoto a a kwa pele. Molala wa Thutlwa ga twe ké o oa tleng o fete boleele jwa motho yo o godileng. Maoto a Thutlwa a a kwa pele le ona ké a maleele thata thata, a a fetang a a kwa morago kgakala. Ké ka moo, Thutlwa e le phologolo e e thulameletseng kwa pele ebile ké jo bo dirang go re, Thutlwa ha ee nwa e eme fa pele ga metsi, e sa tsenela kwa teng, gongwe metsi a se boteng, e nwe e paraladitse maoto, gonne ha e sa dire jalo, ga e kake ya fitlha kwa metsing ka ntlha ya boleele jwa maoto a a kwa pele. Ha molala o le moleele-leele jalo, le maoto a a kwa pele a le maleele-leele jalo. mme mmele ona o le mokhutshwa-

ne fela, re ka lemoga go re, Thutlwa ké selo se se sa bopegang sentle, se popego ya sona e sa kगतलहंग motho, ha a e lebile. Mme ké go reng, Thutlwa e bopegile jalo? Modimo ruri o itse go dira dilo ka botlhale jo bogolo. Kana Thutlwa e agile mo lefatsheng le le tlhokang bojang, mme e phela ka matlhare a ditlhare, bogolo matlhare a Mekala gongwe Megotlho. Jaanong kana re itse go re, Mokala ké setlhare se se nang le thito e e goletseng kwa godimo, e itse go ntsha dikala. Jalo matlhare a Mokala ké a a kwa godimodimo, a a ka kगतलवांग fela ke selo se se godileng thata thata. Ké ka ntlha ya moo Modimo o bopileng Thutlwa ka sebopego seo sa yona, ka molala o moleele le maoto a a kwa pele a maleele-leele, gore e se ka ya bolawa ke tlala, mme e kgore dijo tse e di batlang, le ha di le kwa godimodimo. Loleme lwa yona le lona le pounama e e kwa godimo ya yona ké tse di leelee thata, ka e le tsona, tse e kगतलहंग matlhare ao ka tsona; goa twe loleme lwa yona lwa tle lo fitlhe mo maotong (feet) a le $1\frac{1}{2}$ ka boleele jwa lona.

Mmala wa Thutlwa le ona ké o o gakgamatsang, ké boramaga jwa borokwa (bo kwa gongwe bo bi-diwang bophifadu) le bošetlha. Le ona mmala oo ké o Modimo o bopileng Thutlwa ka ona, gore o e femele. Kana Thutlwa ké selo se se bokgwabo thata, ké go re, ga e na bogale bope, ga e tshwenye sepe, e kagiso le dilo tsotlhe. Le ha go ntse jalo ké phologolo e e ratiwang ke tau thata, mme e tau e e tsomang ka go e ratela gongwe ka go e lalela le go e tlolela, ha e fula gongwe e le fa metsing, e sa ntse e eme e aa nwa. Ha jaanong e eme fa tlase ga Mekala mo sekgweng, mme motho a e bona, a sa le kgakala nayo, a ka ithaya a re mmala o morokwa gongwe mofifadu wa yona ké moriti wa matlhare a setlhare se e emeng fa tlase ga sona, mme mmala o mosetlha ona ké lesedi le lea tleng le ipontshe fa gare ga matlhare ao, bogolo ha phefo e foka. Ha motha a e atamela, ké gona a simololang

go lemoga go re, selo seo ké Thutlwa. Jalo mmala wa yona le ona ké o Modimo o e thusang ka ona, gore e se ka ya lemogiwa ka bonako, mme e bone go ka lemoga mmolai wa yona, ena a ise a e lemoge, le go bona yalo sebaka sa go tshaba, a sale kgakala.

Mmele wa Thutlwa ké o mosesane kwa morago, mme sehuba sona ké se sekima thata thata. Jalo re ka re popego yotlhe ya Thutwa ké e e e femelang, gone ha e ntse jaana, mongwe le mongwe ha a e bona, a ka lemoga fela go re, ké selo se se nang le lobelo lo logolo, le se mo go sianeng ga sona ebile se nang le moa, se sa lape ka bonako. Kana Motswana, ha motho a sa lape ka bonako mo go tabogeng ga gagwe, wa tle a re: o na le sehuba, mme ka nnete ga se lefela, ha sehuba sa Thutlwa se le kanakana.

Kwa godimo ga molala Thutlwa e na le moetsa o mosesane, o mokhutshwane, o o boruma. Mogatla wa yona o tshwana le wa kgomo, mme o mokhutshwanyane, mme o na le seditse se sesesane le se sekhutshwane. Kwa godimo ga tlhogo go na le dikutunyana tsa dinaka, tse boleele jwa tsona bo leng kana ka monwana o moleele wa motho, mme tse di apesitsweng ka letlalo. Matlho a Thutlwa ké a mantlentle, a a phatsimang, ka mebalabala a a lemosang motho go re, Thutlwa ruri ké selo se se bokgwabokgwabo, se se sa tshwenyeng sepe. Thutlwa ké selo sa kagiso fela. Thutwa e na le ditlhako tse di tshwanang le tsa kgomo, ebong tse pedi mo lekoteng lengwe le lengwe, tse di nang le ditlhakwana tsa tsona.

Thutlwa ha e taboga, ga e itse go kgwakgwanyetsa, ha e se go tsaya moparagana fela, mme e gaisa pitse ka lobelo. Baarabia baa itsege go re, ba na le dipitse tse di lobelo lo logolo thata. Ha ba tso-ma dithutlwa ka dipitse tsa bona, go nne thata go di tabogela ka tsona, le ha dipitse tsa bona di bile di le lobelobelo jaana.

Nama ya Thutlwa goa twe ké e e monate thata thata e e eletsegang thata. Ka Thutlwa e batla e bopegile le go tsamaya jaaka selo se se bidiwang Kamele, mme mmala wa yona o batla o tshwana le wa lengau, le batho basweu ba le bitsang Lui-paard, gongwe Leopard, ka ntlha ya moo Thutlwa ba e tlhakanedisitse maina ao, mme ba e bitsa: Kameelpaard.

Se Thutlwa e se tlhokang ké lentswe, ga go ope yo o kileng a utlwa Thutlwa e lela, tota le ha e ka ne e kwenisitswe, e bolawa, mme e utlwa bo-tlhoko jang. Thutlwa e swa semumu jaaka nku. Mme tsebe le leitlho la Thutlwa, tsona ké dilo tse di bogalegale. Thutlwa e itse go bonela le go utlwela kwa kgakala-kgakala, mme ke dilo tse le tsona di e femelang, gore e se ka ya tshwarwa, ya bolawa fela ke baba ba yona. Le ha Thutlwa e le selo se se bokgwabo, ya tle e iphemele mo babolaing ba yona ka mokgwa o o gakgamatsang wa bopelokgale le ka bogale jo bo tshabegang, e ntse e itaya ka tlhogo ya yona fela jaaka ekete ké ka noto. Goa twe Thutlwa e namagadi ea tle e kgone go bolaya tau, ha e ka tlhasela bana ba yona, e rata go ba bolaya, le go ba ja.

Dithutlwa di tsamaya di fula mmogo, di le leso-mo, fela jaaka motlhape. Boago jwa Thutlwa ké lefatshe la rona la Afrika.

Re ka e opelela re re:

1. Thutlwa, Rra-maoto-maleele,
O bopegile ka mokgwa o sele
Mme o fapaanye le dilo tsa naga
Ka sebopego le ka mmala moramaga.
2. Thutlwa, phologolo ya dikaka,
O na le naka tse eseng dinaka,
Di teng tlhogong, mme ga di thule.
Mme lentswe la ' go, a le sule?

3. Thutlwa ké go reng, ha o le ka go sele,
Ka mmele mokhutshwane, le maoto meelele,
Le ka mogatla monnye wa gago
Le ka go thulamela thata kwa morago?

4. Thutlwa, le ha o gakgamalelwa,
Tsotlhe o di neilwe, go go babalela,
Ké phemelo ya 'go mo babeng,
Le poloko ya 'go lefatsheng.

7. MMUTLA

Mmutla ké phologotswana e e fitlhelwang mo mafatsheng otlhe, kwa ntle go lefatshe la Australia, ké lona fela kwa Mmutla o ne o sa bonweng teng.

Mmutla o mmala o o botuba jwa borokwa, mmala o ba bangwe ba o bitsang borokwa jwa bophifadu. Letlalo la Mmutla le apesitswe ka moriri, o, re ka reng, ké boboa. Maoto a Mmutla a a kwa pele a makhutshwane thata thata go fetiwa ke a a kwa morago. Mmutla ga o na ditlhako, mme o na le maroo, a a apesitsweng ka boboa le ka kwa tlase. Maroo a a kwa pele a na le menoto e le methano, mme a a kwa morago ona a na le menoto e le mene. Ditsebe ke tse di telle-telle, mme mogatla ona o mokhutshwane thata, mme le ona o apesitswe ka boboa, jo boswaana. Mmutla o motonanyana o morokwa bogolo go o monamagadi, mme mogatla wa ona le ditsebe tsa ona ké tse di fetiwang ké tsa o monamagadi. Selo se Mmutla o tshwanologang bogolo ka sona le diphologolo tse dingwe, ké meno, gone meno a a kwa godimo a na le di tselanyana, mme ga a nosi; nyaya, a na le meno a mangwe, a a makhutshwanyane fa morago ga ona, mme jalo ké methalo e mebedi ya meno.

Mmutla ké phologotswana e e boi thata thata. Ga e na letshwenyo lepe mo diphologolong tse dingwe. E iphelela ka bojang le matlhare a merogo le a ditlhatshana; fa gongwe, ha e tlhoka, e be e je le ona makwati a ditlhare. Mmutla wa tle o itirele bolao mo tlhageng gongwe mo ditlhatshaneng, mme o robale teng, o sa budulola matlho, a ntse a budulogile fela, mme ga se ka ntlha ya boboi jwa ona, gonne matlho a ona ga a itse go bonela kwa kagakala, mme ga a na go o thusa. Se se thusang Mmutla kwa o bothileng teng, ké ditsebe tse di bogalegale mo go utlweng le nko e e bogalegale mo go dupelleng. Dilo tseo ké tsona tse di o femelang kwa o robetseng teng, mme selo se se o ratelang se tlaa tshwara bothata go o tlolela, o sa se lemoge. Mme ha o setse o tsositswe, ga go na phologolo e e ka kgonang fela go o tshwara, ka o lobelo thata thata, mme ebile o itse go tila le go thelela. Basimane ba meraka ba o tsoma thata ka dintša, mme ga se ntša nngwe le nngwe e e ka kgonang fela go o tshwara; tota le ntša e e itsiweng ha e le lobelo thata, ga e kake ya kgona fela, gonne kwa e o tabogelang teng, e tlaa fitlhela o e siile ka go thelela.

Bolao jwa Mmutla ebile ké bo e tsalelang mo go jona. Mmutla o tsala gararo gongwe gane mo ngwangeng o le mongwe fela, mme gangwe le gangwe o tsale bana ba le bararo go ya ba le ba tlhano. Ké sona se se thusang go re, Mmutla o se fele mo lefatsheng, gonne o bolawa thata thata, ka ntlha ya nama e e boruma ya ona le ka ntlha ya boboa le letlalo la ona, bogolo kwa lefatsheng la batho basweu, ba ba dirang dikuane tse dintlentle ka boboa jwa Mmutla. Ké ka ntlha ya moo boboa joo bo batlegang thata, mme bo na le tlhwatlhwa e kgolo.

Mo Batswaneng Mmutla ké selo se se kaiwang thata, jaaka go supega ka dinaane tse dintsi, tse ba o tlotlang ka tsona, jaaka selo se se botlhale thata. Ké mang yo o sa itseng dinaane tsa ga

Tlhole le Mmutle, gongwe tsa Tau le Mmutle? Mo go tsotlhe re tlaa ne re fitlhela Mmutla o tlotlilwe go feta diphologolo tse dingwe, mme ké selo se se supang go re, Mmutla o no o ratiwa thata ke Batswana.

8. NAANE KAGA MMUTLA LE TAU

Goa twe: Erile go le motlhamongwe Mmutla wa letlhajana wa ya go itsalanya le Tau, morena wa diphologolo, ba dira kgolagano mmogo. Ba ne ba dira lesaka, ba epa mosima kwa thoko ga lona, mme Tau a tsena mo go ona, a iphitlha teng, go sa bonale sepe sa gagwe, ha e se ntlha nngwe ya lesago fela. Jaanong Mmutle a kua mokgosi, a bitsa diphologolo tsotlhe a re: "Diphologolo tsa naga, tlaang lo bone mmaba wa lona, yo o ntseng a lo bolaya, Tau ké yo, o sule, tlaang lo itumele." Diphologolo, ha di utlwa jalo, tsa tla di tabogile, di itumetse, di tsile go bona go re, a ka nnete mmolai wa tsona a sule. Erile tsotlhe di sena go tsena mo sakeng, Mmutle a tswala, a bitsa Tshwene a re: Tlaa o bone. Tshwene ha e bona lesago la Tau le tlhagile, ya tsaya legong, ya tobetsa ka lona, mme ya fitlhela Tau e gonyetsa, ya tsaya ngwana ya re: A re tsamaye, ga a ise a swe. Jaanong Mmutle a bitsa botlhe, ba o itseng go re, ga ba jewe, ba dinama tsa bona di seng monate, mme botlhe ba etsa Tshwene, ba tsaya bana ba bona, ba tswa, ba tsamaya.

Erile jaanong go sa setse fela diphologolo tse di jewang, tse di nama e sa nkgeng, mme e leng monate, Mmutle a raya Tau a re: Tswaa o tlhabe. Ké ha Tau a tlola, a tswa mo mosimeng, a senya fa gare ga diphologolo, a bolaya, ga ba ga nna maswe.

Erile Tau a sena go tlhaba jalo, a raya Mmutle a re: A re ageng ntlo, e etlaareng pula ee na, re tshabele mo go yona. Ka nnete ba epela dikota, ba

baya ditlhomešo, mme jaanong Tau a raya Mmutle a re: Jaanong palamela kwa godimo, o rulele, nna ke tlaa tlhatlhega, ke apaya, gore re tle re je, re itumele. Mme Mmutle wa bo a sa rate, a palama fela ka pelo e e botlhoko, a ntse a akanya se a ka se dirang go kgona Tau go tla go rulela. Kwa o ntseng o akanya teng wa tlelwa ke mogopolo wa go tsietsa Tau. Yare o ntse a rulela, a tshoka a re: "Bidi bidi bidi, tshete," — a ga oa ema fa fatshe. Erile Tau a ngala, a omanyana, a re: O dirang? Mmutle a lla a re: Golo faale go borethe, ga nkake ka kgona, kea rella. Ké ha Tau a gakala a re: Nka go simega, ha o sa palame ka bonakonako, oa ya go rulela. Jaanong Mmutle a tlhatloga gape, a simolola go rulela, mme ga se ka ga feta sebaka se se leele, ké ha gape a re: "Bidi, bidi, bidi, tshete," a ga oa ema fa fatshe. Erile jaanong Tau a tuka bogale, a tsaya thupa, a rata go mo šapa, Mmutla a lla, a re: Joo, Tau, ntata, ruri ke reteletswe, golo faale go borethe, ga nkake ka kgona, kea relela, le wena ga o kake wa kgona, o ka leka.

Jaanong Tau aa palama, aa raya Mmutle aa re: "Sala o lebeletse pitsa, mme o se ka wa ba wa tsaya nama. Erile jaanong Tau a ntse a rulela, Mmutla a loga maano go rokelela mogatla wa ga Tau mo tlhomesong; a tsaya lomao, a mo tlhaba. Erile Tau a lla, a re: Joo! O dirang? Mmutle a re: Nce! ntata, ke ne ke bona dinta mo mogatleng, ka simolola go di tumola, a o ke o itshoke fela, ke di tumole, di sa le dintsi thata, di ka tla tsa swetsa madi a gago. Jaanong Mmutle wa tswelela jalo go rokelela mogatla wa ga Tau tlhomesong, a ba a swetsa.

Jaanong a ya fa pitseng, a ntsha nama e e mokedue, a e tsholetsa, a raya Tau a re: "Ntata, ke bolawa ke tlala, a nka ja nama e." Erile Tau a bona go re, ké e e bopameng, a mo raya a re: "Ee je, mme e le yona fela; o se ka wa ba wa tsaya nngwe gape." Jaanong Mmutle a re: „Ke jele e bopameng

jaana, le ha e le kae, ke batla e, bona!" Ké ha Mmutle a ntsha e e nonneng, mafura a bile a dutla, a re ga oa e kometsa. Erile Tau a bona jalo, a re ga a tlola kwa godimo, a re o tsile go bolaya Mmutle, mme ka a ne a rokeletswe mogatla, a lepelela. Jaa-nong a simolola go rapela Mmutle go re, a mo golole, mme Mmutle a gana, a ya go nna fa pitseng a ntse a tshwere go ja dinama, a itumetse, Tau a ntse a lla, a lepeletse ka tlhogo kwa tlase, a ba aa swa, Mmutle a sa tlhomoga pelo go mo golola.

9. TSHWENE

Popego ya yona

Mo diphologolong tsa lefatshe la rona go na le mofuta mongwe o re ka o bitsang phologolo se-ka-motho. Mme mo mefuteng yotlhe ke ona o o sa atang thata, gonne go dilo di le tharo fela tse re ka reng ké tsa mofuta oo, ebong Tshwene le Kgabo le Mogolo. Mme mo go tsona diphologolo tseo, ga go epe e mo popegong ya yona e e tshwanang le motho jaaka tshwene. Ha diphologolo tse dingwe di ka bidiwa: Bo-rra-maoto-mane, Ditshwene tsona re ka di bitsa: Bo-rra-diatla-dinne, gonne maota a a kwa morago a tsona le ona a na le diatla fela jaaka a a kwa pele. Ké ka moo, tshwene e leng setswerere se segolo ka go palama ditlhare, ka e

na le go ka itshwarella kwa pele le kwa morago, mme maoto a yona ebile e le a maleele, a a nang le marapo a a tiileng, le dipotongwana tse di thata thata. Tota le mogatla wa yona tshwene ea tle e ithuse go itshwarella ka ona. Bobebe jwa yona go tlhatloga ka setlhare ké jo bo gakgamatsang. Ka dipotongwana tsa yona e le tse di thata, ea tle e kgone go tlola, go tswa mo setlhareng se sengwe go tlolela kwa go se sengwe, ditlhare di ntse di katoganye.

Mokgwa o ea tleng e phamole kala ya setlhare se e tlolelang kwa go sona ka ona, le ona ké o o gakgamatsang thata thata.

Dilo tse tshwene bogolo e tshwanang le motho ka tsona ké sefatlhego le diatla. Mmele otlhe wa yona o bipilwe ka boboa kwa ntle ga sefatlhego le diatla le senata.

Ditshwene di mefuta e mentsi thata. Go na le tse dingwe mo mafatsheng a mangwe, tse di kana ka motho; mme ebile go na le tse dingwe, tse di sa feteng legotlo ka go gola. Rona mono Afrikaborwa re itse mefuta e le meraro fela ya diphologolo se-ka-motho, ebong: Tshwene le Kgabo le Mogolo.

Mekgwa ya yona

Tshwene ga e rate mafatshe a a tsididi, e tshaba serame. Ké ka moo re e fitlhelang mo mafatsheng a a bollo a Afrika le Asia le Amerika. Tshwene bogolo e phela ka maungo le digwete; le ka digogwanyana ebong phepeng le tse dingwe tse di ntseng jalo; le tsona e di rata thata thata. Mo masimong a batho ya tle e nne setswerere se segolo, e kotule kwa e sa jalang teng. Ha masimo a batho a le gaufi le dithaba, gongwe le noka ya dikgwa tsa ditlhare-kgolo, tse ditshwene di agileng mo go tsona, di senye ka mokgwa o o tshabegang. Bogolo di rata dithapo tsa maphutse, mme batho ba ba di thaisang ba tle ba leke ka lephutse, ba le phunye go se kae, ba e lalele; ere e sena go tsenya seatla le go tshwara dithapo tsa lephutse kwa teng, ba e tabogele. Jaa-nong ka go rata dithapo tse thata thata, e gane go di lesa, mme e palelwe jalo ké go somola seatla sa yona, e leke go tshaba se ntse se le mo lephutseng, e taboga ka lona; jalo lephutse leo, le e imele, e be e tshwarwe. Mme le mmopo le mabele le merogo ké dilo tse Tshwene e di ratang thata. Tshwene ke selo se se botlhale-tlhale; motho a ka ba a re e na le boboko jwa motho. Le ha mo masimong, kwa e se-

nyang teng, motho a ka re oa e thaisa, a ka tshwara e le nngwe, mme ya bobedi yona ga a kake a e tsietsa.

Tshwene ea tle e nne bokgwabokgwabo, ha motho a e godisitse. Mme le ha e le bokgwabo jang, ga e nke e lebala go re, ké motshwarwi fela, gonne ha e ka gololega, e nne bogale, ha motho a re o e tshwara gape; mme le ha a e atametse, mme a re oa e konopa, o tlaa ne a e fosa ka e le setswerere se segolo ka go tla, e tloa, e batalla, e itatlhela kwa le kwa, gore motho a be a lape go konopa.

Batswana ba ne ba e tlotla ba e boka. Morafe o mogolo wa bona, ebong Bafurutshe, ba itlhophetse yona Tshwene go e ana. A ba ana yona ka e le bona ba bagolo, kampo a ba bagolo ka gonne ba ana yona, go itse mang? Ha ba le bagolo ka ba bina Tshwene, foo a mo bogolong ba tlaa bo ba sa latelwe ke Bakgatla ka go bina Kgabo, monnaa Tshwene? Mme ditšhaba tse dingwe tsa Batswana le tsona di itse go tlotla Tshwene, jaaka Bakwena ba e opelela ka seboko se se reng:

1. Mmamokgwatiti wa
Lewa
Tshwene ke naiwa
mmele
Kwa mapilen kge
naiwe
Ke sireletswa ke
seriba.	2. Tshwene ge di ya
masimong
Go eta pele tshwe-
negadi
Rotwe a sale kwa
morago
A sale a di roba-
disa.
3. Mmamokgwatiti wa
Lewa
Setlhako se kganya
thabeng
Fula, fulang le
magwete
Fulang lo tle lo re
feng.	4. Ke ne ke fudile ka
tlatsa
Ka kgopiwa, ka
thella, ka wa,
Bapalo tsa ya le
marite
Matlapa a etsho a
borethe.

10. LEOBU

Popego ya lona

Mo digagabing tsotlhe tse re di itseng ekele ga go na sepe se se gakgamatsang thata thata jaaka segagabi se se bidiwang Leobu. Leobu le gakgamatsa ka dilo tse dintsi. Leobu re le fitlhela le agile mo bontsing jwa mafatshe a re a itseng; gonne re le fitlhela mo mafatsheng a a tsididi a Europa le Australia, le mo mafatsheng a a bollo a Afrika le Asia. Ga go diphologolo tse re di fitlhelang di agile mo mafatsheng otlhe ao. Diphologolo tse dingwe ké tse di ratileng mafatshe e e tsididi, mme tse dingwe ké tse di batlang mafatshe a a bollo. Leobu lona ké le le nnang gongwe le gongwe.

Leobu bogolo le gakgamatsa ka popego ya lona. Le ha Leobu e le monnaa Mokgathitshwana, ga le tshwane le ona thata thata. Maoto a lona ké a masesane, a maleele, a a nang le diatlanyana a a siametseng go palama ditlhare, ka le agile mo godimo ga ditlhare, mme le phela mo go tsona. Mogatla wa lona le ona ké o moleele, o le itseng go ithathella le go itshwarella ka ona. Matlho a lona ké a a duleng mo tlhogong, a kokobetse fa godimo ga yona. Ké ka moo, leobu le nang le go ka leba ntlheng tsotlhe. Matlho a lona ka a sa tsamaye mmogo, ga a lebe ntlheng e le nngwe fela. Nya-ya, le ha le lengwe le lebile kwa bo- phirimatsatsi, le lengwe le be le ka fitlhelwa le lebile kwa botlhabatsatsi. Ka matlho a leobu a se mo teng ga tlhogo mme a kokobetse fa godimo ga yona, le bile le ka a isa kwa morago, la bona se se tlang kwa morago ga lona. Ruri Leobu ké segagaba se se gakgamatsang bogolo go digagabi tsotlhe.

Selo se sengwe sa Leobu se se gakgamatsang ké leleme la lona. Leleme la Leobu ké le le leele leele. Boleele jwa lona bo batla bo nna kana ka mmele

otlhe wa lona, mme ké le le kgomarelang fela jaaka ekete le tshasitswe borekhu gongwe boletswa. Leobu le phela ka dintsi le menang. Dilo tseo le di tshwara ka go di ratela, mme ha le di atametse, le di konope ka leleme la lona, fela jaaka ekete ké motswi o o konopiwang ka bora. Ha leleme le ea go itaya ntsi, ka e le le le kgomarelang, le e tshware. Ntsi e e angwang ké leleme la Leobu, ga e na go ikgolola mo go lona ka gope, e tshwerwe; mme ha le ya go gonyetsa leleme, le ye go e metsa, ga e nke e tlhola e bonala ka gope.

Mokgwa wa Leobu

Tsamao ya Leobu ké ya iketlo le ya boruma, jaaka Maburu a ile a le bitsa Trapsutjes ké go re: Segataboruma. Ha le tsamaya, Leobu le ntshe lekoto, le le buse, le le ntshe, le le buse, go ya le be le itse go le baya fa fatshe. Leobu ebile ké phologotswana e e gakgamatsang ka mokgwa wa lona wa go fetola mmala. Ha motho a rata go tshwantsha phetolo eo ya go fetola mmala, a ka re: Letlalo la Leobu le tshwana le seiponi se se bonisang tsotlhe tse di se dikanyeditseng. Leobu, ha le ntse mo botaleng, mmala wa lona le ona e be e le o motala, ha le le mo dilong tse di tshetlha, le lona le nne le lesetlha. Kana Modimo o itse go dira dilo sentle jang. Ha re akanya go re, ké go reng, ha Leobu le dirilwe jalo, gore e nne le le fetolang mmala wa lona, re ka lemoga go re, kooteng ké ka gonne ké phologotswana e e se nang bogale bope, e e palelwang ke go ka iphemela mo dilong tse di kgolwane, ka ebile e le bonya thata-thata mo go tsamayeng ga yona, mme dilo tse dingwe di ka e tshwara fela ka bonakonako, ha di e tebetse, di rata go e bolaya. Ka moo Modimo o e dirile ka mokgwa wa go fetola mmala wa yona, gore e nne e e tshwanang fela le dilo tse e tsamayang mo go tsona, mme e se ka ya bonwa, ya itsiwe ka bonako. Phetolo ya mmala ké phemelo ya Leobu, ké se se e bolokang, gore dilo

tse dingwe di se ka tsa e bona, tsa e bolaya. Leobu ga le direle motho molato, mme lea mo thusa ka go bolaya le go fokotsa dintsi le menang e le phelang ka yona. Ka moo ké tshwanelo ya motho go re, le ena a se ka a le tshwenya, mme a le boloke, a le baballe, a le thuse kwa a bonang le tshwenyega teng.

Le ha go ntse jalo, Batswana bona ba le tlhoile, ga ba le rate, ba ré: Modimo o kile wa roma Leobu go raya motho go re: Ha oo swa, o boe. Erile Leobu le sa ntse le ile, Modimo wa fetoga mogopolo, oa roma Kgantlapane, go mo raya go re: Ha motho a sule, a ele ruri. Jaanong ka Leobu le le bonya, Kgantlapane le ha a bolotse morago, a fitlha pele, a raya motho a re: Goa twe: ha motho a sule, a bo a etse ruri. Erile jaanong Leobu le tlhaga ka mafoko a go re: Ha motho a sule, a boe, la se ka la dumelwa, ka mafoko e le a pele, a morago e le di-thuthutshwane fela. Ké ka ntlha ya moo, fa mo Batswaneng Leobu le tlhoilwe.

11. NOGA

Popego ya noga

Lefatshe la rona la Afrikaborwa ké lefatshe la dinoga. Mafatshe a Amerika le India le ona ké mafatshe a dinoga tse dikgolo le tse di bogale. Mme lefatshe leno lona eketse le kwa pele ka bontsi jwa mefutafuta ya dinoga. Noga e e tshabegang bogolo mo dinogeng tsa mono ké e e bidiwang Mokwepa, e Maburu a e bitsang Mamba, le monnaawe yo o bidiwang Phika. Ké tsona dinoga tse di fetang tsotlhe tse dingwe ka boleele, tse di ka fitlhang mo dinaong (feet) di le 16 ka boleele jwa tsona. Morwarratsona ké Legwere le le tala, mme lona ga le bogale jaaka Mokwepa o mo-

ntsho. Dinoga tsotlhe tse dingwe dia tle di tshabe, ha di bona motho, mme Mokwepa ona oa tle o mo tlhasele, bogolo, ha a atametse kwa o beileng bana ba ona teng. Bontsi jwa dinoga bo na le botlhole mo teng ga meno a a lomang. Ha noga e loma, botlhole joo, bo tswe mo leinong le le lomang, bo tsene ka ntho e leino leo le e dirang, bo tsena mo mading a selo se se longwang. Jaanong bo tsamaye ka madi, bo rurugise mmele, gore bo be bo ye go fitlha kwa pelong, mme selo seo see swe. Goa twe Mokwepa o na le botlhole jo bo lekanyeng go bolaya dikgomo tse di godileng tse di ferang me nwana e le mebedi, gongwe o le mongwe.

Dinoga tse dingwe tse di tshabegang ké Kake le Lebolobolo; mme ga di boitshege thata thata jaaka Mokwepa, ka di se bogale jaaka ona, le botlhole jwa tsona bo se bogale jaaka jwa ona. Noga e e se nang botlhole ké Tlhwane. Mme le ha e se na botlhole, le yona ea boitshega. Selo se e boitshegang ka sona ké ka gonne yare ka e le kgolo-kgolo, e na le thata e e tshabegang, mme ha e ka ithathella ka motho, e mo gamutlhe, e mo robe dikgopo a be aa swe. Ké noga e e fetang tsotlhe tse dingwe ka bogolo le ka thata. Ea tle e metse phuthi, go tlhage dinaka tsa yona fela. Ha e sena go metsa Phologolo e e ntseng jalo, e lale golo go le gongwe fela, gore e be e bolele, e senyegele mo go yona.

Selo se sengwe se noga e faapanyeng ka sona le dilo tse dingwe ké go tlhoka dintshi tsa matlho le go nna le loleme lo lo maphatha mabedi. Loleme lo lo jalo ké setshwantsho sa popego yotlhe ya yona; re ka re: Noga e na le popego tse pedi: e ntle, mme ebile ea boitshega, e botlhale, mme botlhale jwa yona bo tletse boferefere fela. Ka noga e le botlhale go gaisa dipologolo tsotlhe, Satane o na a e itlhaolela mo go tsotlhe, go nna sediri sa gagwe, se a tlhase-tseng batho ka sona, a ba fenya, a ba kgaoganya le Modimo. Mme noga e ne ya utlwa Satane, ya

latlha boikanyo jwa yona, ya raela motho ka boikanyologo jo bo tshabegang.

Ké ka ntlha ya moo Modimo o e hutsitseng ka go baya kilo e e sa khutleng fa gare ga yona le motho, le ka go e tsamaisa ka mpa le go e jesa mmu. Mme ha Modimo o e reile wa re: O tlaa tsamaya ka mpa, go supega go re, gale noga e ne e na le maoto, e ka ne e le a a tshwanang le a Gopane gongwe a Mokgathitshwane. Mme le ha noga e gagaba ka mpa, bobebe jo e tabogang ka jona ké jo bo gakgamatsang thata, gore motho a be a ipotse go re, kana e ka kgona jang, etswe e sa tlole, le gona e sa obele mokwatla kwa godimo jaaka seboko. Selo se se thusang noga go tsamaya jalo, ké dikgopo tsa yona le dipotongwane tsa mpa ya yona.

Motho ké mofenyi wa dibopiwa

Dinoga ké dilo tse di tshabegang, mme le tsona tota di fenngwa ke motho. Kwa motseng wa Port-Elizabeth go na le tshingwana e boleele jwa yona bo ka neng bo le dikgatho di le 12 - 15, le bophara jwa yona fela jalo. Tshingwana eo, e ageletswe ka lobota lo bogodimo jwa lona bo ka neng bo le maoto a le mane. Lobota lo lo bitietswe ka mmu o o boletaleta, o noga e sa kakeng ya tlhatloga ka ona ka ntlha ya boleta jwa ona. Tshingwana eo, ebile e dikologilwe ke nokana ya metsi, e e bapileng le lobota kafa teng, le e bophara jwa yona e ka neng e le kgato e le ngwe. Mo tshingwaneng eo go tletse dinoga, bogolo Mabolobolo le Dikake, e ka ne e le di le 60 go ya di le 80. Go tswa ga go yo mo go tsona, ha e se ka go kgabaganya nokana eo, le go tlhatloga lobota lo lo boletaleta loole. Nokana dinoga tse dintsi dia tle di kgone go e kgabaganya, mme di ye go retelelwa ke lobota. Di šape-šape mo metsing, di ntse di batla kwa di ka tswang teng; mme ha di sena go tlhoboga, di boele mo tshimong. Mo teng ga tshimo go beilwe ditlatlana tse di ribegi-

lweng; mme ha di ribegilwe jalo, di be di na le kgoronyana kwa tlase. Ditlatlana tseo ké ona maago a dinoga tse dintsi tseo. Ha go le tsididi, gongwe ha bosigo bo tsena, di tsene ka dikgoronyana tseo mo ditlatlaneng tseo. Tshingwana eo ké legae la tsona. Ké teng kwa di tsalelwang teng. Motlhamongwe Lebolobolo le le lengwe fela la tle le tsale mabolobolonyana a le 20. Di golela mo tshimong eo, di jela teng, di robala teng, di be di swele gona.

Noga le ha e le mmaba wa motho, le yona e na le molemonyana wa yona, le tiro ya yona mo lefatsheng. Bogolo noga e thusa lefatshe ka go ja le go fokotsa dipeba le magotlo mo go lona. Le ha go ntse jalo, ga e ratege ka ntlha ya botlhole jwa yona, mme kwa motho a e bonang teng, ha a ka kgona oa e bolaya.

12. DINONYANE TSA AFRIKABORWA

Lokwalo lwa dikwalo, ebong Beibele, lo re bolelela go re, erile Modimo o sena go swetsa legodimo le lefatshe le bontsi jotlhe jwa lona “o no oa leba sengwe le sengwe se o se dirileng, mme ga bo go le molemo thata”. Mme ha go buile jalo Modimo wa botlalo, “o o theileng lefatshe ka botlhale, oa tlhomamisa legodimo ka tlhaloganyo”, ka nnete tlhologo yotlhe e ne e tshwanetse go ba e siame bogologolo, go gaisa yona e re e bonang gompinyeno, gonne bontle joo jwa tshimologo bo sentswe ke “Mong” wa jona; jaaka Modimo o buile le Adame ka lefoko le le botlhoko, morago ga tlolo ya gagwe, wa mo raya wa re: “Mmu o hutsegile ka ntlha ya gago.” Mme le ha lobopo lo sale lo senyega jalo, ruri lo sa ntse lo le lontle thata. Lo sa ntse lo ka kgatlha motho mongwe le mongwe yo o lo etseng tlhoko. Mme bontle jo motho o bo bonang joo, bo dira go re, a boke le moopedi wa Pesalema 104, e e reng: “Je-

hofa, kana ditiro tsa gago di methalethale jang! O dirile tsotlhe fela ka botlhale; lefatshe le tletse dikhumo tsa gago."

Wena motho, a ga o gakgamadiwe ke legodimo ka dinaledi tse di se nang palo, dinaledi tse di leng mafatshe a a dikologang letsatsi, mme a se ka a thulana, letsatsi le David o buang kaga lona a re: "Le ntse jaaka monyadi, ha a tswa mo borobalong jwa gagwe, le itumela jaaka monna yo o thata, ha a siana mo tshianong ya gagwe."

Lefatshe le lona le pilapila jang, ka dikgakgamatso tse di mo go lona, tse di mefutafuta, le ka diphedi tsa lona tse di sa tshwaneng, go tloga ka motho yo o bopilweng kafa setshwanong sa Modimo, le dibatana le dioka le diphologolo, go ya dipheding tsa lewatle le diphedi tse di tshesane tshesane, tse di sa bonweng ka matlho. A o kile wa akanya go re, ga go motho ope, le ha a le mongwe fela, yo o tshwanang le yo mongwe, le ha palo ya batho e le 2,000,000,000? A o itse go re, ga go setlhare sepe, se se tshwanang le se sengwe, eseng ka go gola le eseng ka sepe, le ha e ka ne e le ditlhare tsa mofuta o le mongwe fela? Tota le letlharenyana le le mo setlhareng ga lee yo, le le tshwanang le le lengwe, eseng ka popego le eseng ka mmala. Ka tsotlhe tseo re ka ela bogolo jwa Modimo wa rona tlhoko, ra bua le Mmoki wa Pesalema e e reng: "Kana ditiro tsa gago Morena, di dikgolo jang, megopolo ya gago e boteng jang!"

Mme jaaka lefatshe le gakgamatsa ka dilo tse tsotlhe tseo, le gona le itumedisa ka dibopiwa tse re di bitsang dinonyane, ebong difofi tse di mefutafuta, tse dintle, tse di mebala, tse di kgabisang naga le ditlhare ka bontle jo bo galalelang, tse di lebogang Mong wa tsona ka melodinyana e e monatenate. A le rona re lemoge ka dinonyane le ka popego le me-

kgwa ya tsona, le ka ditiro le thuso ya tsona, go re
“Modimo o mogolo, o o apereng tlotlo le borena.”

Go no go ka nna molemo thatathata, ha lokwalo
lo lo ne lo ka re tsetsa maina a dinonyane tsotlhe,
mme ka di le dintsi thata, ga go kitla go kgonega.
Le ha go ntse jalo a tse re utlwang kaga tsona re
ithute maina a tsona, le mekgwa ya tsona, bogolo
ka tse dingwe tsa tsona re sa tlhole re di fitlhela
mo lefatsheng la rona. Di kobilwe ke tlhobolo e e
nyeletsang dilo tsotlhe. Ha re sa boloke maina ka
go a kwala, morago go tlaa tshwana fela jaaka eketse
Batswana ba ne ba sa ele dinonyane tlhoko, ba sa
itse maina a tsona, etswa bagologolo ba ne ba le
tlhoko thata go gaisa batho ba kajeno mo dipheding
tsa lefatshe. Ba ne ba tlhaba dikinane kaga diba-
tana le diphologotswana le dinonyane — me eseng
jalo fela, nyaa, le mekgwa ya dilo tseo ba e etse
tlhoko. Mme tsotlhe tse ba neng ba di bona, ebong
botlhale le bosilo le tse di gakgamatsang le tse di
tshegisang, tsotlhe ba di ratile bana ka diane tse
dintsi.

13. MANONG

Mefuta ya manong

Go na le mefuta e meraro ya manong. Mofuta
wa ntlha ké:

1. Bibing. Ha di le dintsi goa twe ké Bobibing.

Lenong le, le feta mefuta e mengwe ya Manong.
Mmala wa lona ké o montsho, se-
batanyana se sesweu se fella fa se-
hubeng. Molomo ké o motona, mme
le ona o montsho. Tlhogo le molala
ga di na diphofa, di apesitswe boboa
jo bo boletanyana fela, jo bo tshwanang le jwa kgo-
gwana, ha e le gona e neng e tswa mo leeng. Bo-

bibing ga ba bantsi, jaaka mefuta e mengwe ya Manong, mme ka ba godile thata, ba feta Manong a mangwe, ké bona bajapele, kwa go fitlhetsweng setoto teng, le ha ba sa lwe bobbe. Ha ba sa fitlhele dinama, ba kokone marapo a a setseng.

2. Diswaane. Ha di le dintsi, go twe ké Bodiswaane. Ké ona mofuta wa bobedi wa Manong. Mmala wa Lenong leo o mosweu gotlhe. Molomo le ona ké o mosweu, mme tlhogo le molala di tshwana fela le tsa Bibing ka go tlhoka diphofa. Bodiswaane ba bonako thata go gaisa Bobobong kgakala. Ké bona ba ba phunyang selo se se suleng, ba bule phatlha fa maragong a sona, ba tsene mo teng. Ba bogale thata. Tota le motho Bodiswaane ba tle ba mo lome, ha a ka tla ba sa ntse ba tsenye mo logapeng lwa phologolo, mme a leka go ba thibela, ha ba rata go tswa.

3. Lenong la boraro ké Kopajammutla. Ha ba le bantsi goa tle go twe ké Bokopajammutla. Lenong leo ké le le phatshwa. Mokwatla o montsho le diphuka ka fa ntle di dintsho; mme sehuba le mpa tsona di disweu, le ka fa teng ga diphuka go go sweu le mogatla ké o mosweu. Batho ha ba le bitsa Kopajammutla, ké ka ntlha ya mebala, ka mogatla wa mmutla le ona o le montsho ka fa ntle, mme fa tlase gona o le mosweu. Kopajammutla o lekana le Diswaane ka go gola.

Mokgwa wa Manong

Manong ké mofuta wa dinonyane tsa motshegare, tse di dinala, tse di phelang ka nama e le nosi, mme ké dinonyane tse di fetang difofi tsotlhe tse dingwe tse di dinala. Le ha Manong a phela ka nama fela, ga se dinonyane tse di tlwaetseng go bolaya phologolo, ha e sa ntse e utlwa, le ha e ka ne e pale-tswe, gongwe e tlhabilwe, e kwenisitswe ka tlho-

bolo. Manong a ja ditoto fela tsa diphedi tse di bolailweng ke bolwetse gongwe sebatana, gongwe di swetse kwa nageng, di bolailwe ke motho ka go di hula ka tlhobolo. Ha a tshwerwe ke tlala e kgolo, mme a sa bone sejonyana sepe, foo motlhamongwe a ka tshwara potsanyana, a e bolaye, go intsha tlala ka yona. Lenong ga le na popego e ntle, ha le ntse fa fatshe gongwe mo setlhareng. Ha o le bona le ntse kgakalanyana mo seolong, le gogetse molala, o o se nang diphofa, mo diphofeng tse dikgolo, tse di fa magetleng, mme go tlhagile tlhogonyana fela, o ka re, motho o kotame mo go sona, a apere kobo ya dibatana. Le ha le tloga fa fatshe, le siana, le phuphuta diphuka, jaaka ekete le imelwa ke mmele, le se ke le kgatlhe. Bontle jo bogolo jwa lona bo iponatsa, ha jaanong le fofela kwa godimo, le ntse le dikologa, le tlhatlogela kwa loaping, jaanong le sa tlhole le tsikinya diphuka, mme le fofa le di adile. Foo ruri motho a kgatlhwe segolo, a ba a re, ekete nkabo ke na le diphuka jaaka Lenong, kana ke ne ke tlaa fofa monate thata jang.

Botlhale jwa Manong

Manong le ha a boitshega, ka aa ja dibodu, mme a nkgaswe, ke difofi tse di molemo thata, ka di ja tse di suleng, tse di ne di tlaa nkgela batho, di tsisa matlhoko mo go bona. Selo ha se khutlile, se sule, Manong a tle a iponatse ka bonako fa go sona go se ja, go bo go gakgamatse go re, a se bonye leng ka bonakonako le ka bofefo jo bo kalo. Erile Baruti bangwe ba ntse ba tsamaya kwa Kgalagadi ka koloi, tsatsi lengwe ga bolawa dikgokong. Erile jaanong monna yo o di hudileng a tlogela ditoto tsa tsona ka sebakanyana se se khutshwanyane fela, a rata go ya go itlhaganedisa koloi, go tla go olela diphologolo tseo, ga fitlhelwa manong a rakile koloi, a tletse ka ditlhare, a mangwe a bile a phuntse Kgokong e nngwe, etswe monna wa tlhobolo

erile a tloga, a bo a sa bona Lenong lepe mo loaping. Manong a na a bonye ditoto leng ka bonakonako? A a ne a utlwile tlhobolo, kampo a na a tsisitswe ke eng? Baitsidinonyane ba kgang mo go yona potso eo. Bangwe ba re: Manong a bona setoto ka matlho, le ha a le kwa godimodimo, matlho a motho a tlhabela go a bona. Ba bangwe baa ganela ba re: Manong a dupelela se se suleng ka nko, ka a tle a tswe kwa phefo e isang teng. Go tlaa dumelwa mang mo go bona, gongwe go ka supega ka eng?

Moruti mongwe wa rona, yo o etseng dinonyane tlhoko thata, o bua kaga Manong a re: "Bogologolo, ke sa ntse ke le lekau, ke ne ke ruta kwa lefatsheng la Tshireletso mo motseng wa Bahurutshe Boomanzana, o o bidiwang Kolobeng. Gaufi le teng go na le thaba e e godileng, e e nang le maaka a magolo. Mo maakeng ao go agile Manong. Motse wa ona oa itshupa, motho a sa le kwa kgakala, ka gonne mafika a thaba eo a masweu, a sweufaditswe ke mantle a Manong, ka a robala teng, a bile a tsalela gona. Erile ke ntse ke a etse tlhoko, ke leka go tlhaloganya mekgwa ya Manong, ka bona jaana: Ka makuku, mahube a letsatsi e le gona a tswang, go bolole matlhwai mo motseng, mme ere a sena go fofafofa gaufi le dikgaga, a itsholetse, mme morago a tswe mo ponong ya matlho. Jaanong ere sekanyana se sena go feta, go tswe mophato wa bobedi, o sale aale morago; mme ha jaanong letsatsi le tlhaba, go tsamaye a a neng a sa ntse a setse, mme motse o sale o na le bana le dikoa fela. Mokgwa oo wa Manong, wa go tloga ka mephato le ka thulaganyo, o no o nkgopodisa metlha ya bogologolo, go epilwe letsholo la diphologolo. Ka ba ka re: a Manong le ona a na le kgosi e e a laolang, e e abang mephato? A botlhale jo bogolo! kana ké eng, ha a ka utlwana jaana? Go itse mang?

14. DINTSU

Dintsu ké dinonyane tse di bonalang mo lefatsheng lotlhe fela; legale di methalethale, jaaka re bona le mono Afrikaborwa. Go teng Ntsu e tonatona, mme e nngwe ké e potlana. Go na le nngwe e e kgabileng ka diphofa tse di pila go gaisa tsa mofuta o mongwe; mme le ha mo dinonyaneng tse dingwe go ka ne go le tse di fetang dintsu ka mmele, dintsu di itlha-gisitse mo go tsotlhe ka bopelokgale le nonofo, ka maitsholo a borena le ka botshelo jo boleele, ka bo-gale jwa matlho le ka tupelelo le ka phofo e ntle le ya kwa godimodimo. Ka moo ké tshwanelo, fa Ntsu e neetswe ke batho leina la "Kgosi ya di-nonyane."

Mo mafelong a re agileng mo go ona, mono Afrikaborwa, re ka bua kaga mefuta e le mera-taro ya Dintsu.

1) Ntsu e phatswa (Lammervanger)

Ntsu eo e nna mo dithabeng tse di nang le di-tlhare, mme tse di leng gaufi le noka. Ké senokwane se se mme, se se setlhogo, se se bo-tlhale le se se bonakonako. Ntsu e phatswa e phamola dipela mo dikga-geng le diphuti le diphuduhudu le mebutla le dikgaka fa fatshe, mme e tsamae ka tsona. Kwa e tlwaetseng go tshwara dikoko teng, ga e kake ya tla, ha e bona motho. E disa e ntse kwa kgakala mo setlhareng, mme ha motho a itiketsa ka ntlo, e tle ka tshoga-netso go kapa koko; mme ha mokgosi o lla o re: ké eeo! ké eeo! yona e be e sa bolo go tloga ka yona. Diphedi di tshaba Ntsu thata thata. Moela-tlhoko mongwe wa Baruti ba rona a re: Erile ka sebaka sengwe, ke sa ntse ke tshegeditse phuthego ya ga

Ramotswa, e se na Moruti, mme ke tla ka phata ya Magomane, ka fologa koloi, ka tsamaya fa thoko ga tsela. Jaanong ka tshogaka ke bona dikgaka di tshabela fa go nna, di tsositse modumo o mogolo. Erile ke sa ntse ke gakgametse ke re: a dikgaka ga di mpone, ka bona Ntsu eo, e phatswa, e tla e di setse morago, e di tebetse, mme e kabo e di bo-laile, ha ke kabo ke se ka ka femela dinonyane tsa Modimo. Ke ne ka lemoga jalo go re, dikgaka di boifa Ntsu bogolo go motho. Motho mongwe wa ga etsho le ena o ntlotletse kaga Ntsu eo a re: "Erile bogologolo ke nna kwa morakeng, ra tlhoafadiwa ke Ntsu e phatswa. Ka re ne re sa itse kafa re ka femelang dikwanyana tsa rona ka teng, ra aga serubi, se ba bangwe ba se bitsang serobe, ka go tlhoma disana fa fatshe, re re, re tle re boloke di-kwana le dipotsane, mme ga se ka ga thusa, gonne ha ke boa kwa go diseng, ke fitlhele sehutsana se-ngwe se seo. Jaanong ka re belaela re re: a jaana dilo tsa rona ga di utswiwe ke motho, ka iphitlha fa mogoping wa kgotlha, gore ke bone se se ntseng se re tseela dikwanyana. Erile ke ntse ke lebeletse, ka utlwa mosumo o mogolo wa diphuka tsa Ntsu; mme erile ke lelala, ka bona Ntsu e tswa kwa go-dimo, e tla e tsubaladitse diphuka le menoto, e tlho-ma dinala mo kwanyaneng e e mo sakaneng. Erile ke opa mokgosi, ka lemoga, Ntsu e epetse dinala mo kwaneng, mme e palelwa ke go di ntsha mo go yona, ebile e tlhabela go e tsholetsa ka ntlha ya se-rubi go pitlagana. Jaanong ka itlhaganela ka tho-bane, ka e bolaela fa godimo ga kwana. Ké yona Ntsu e phatswa eo. E bidiwa e phatswa ka ntlha ya mebala e e iponatsang, ha e fofa. Ha e ntse mo setlhareng e be e le ntsho, jaaka legakabe, mme ha e adile diphuka, go itshupe bosweu kafa magwa-feng, le fa tlase ga sentua. Fa molaleng go mmala o motuba, mme fa kodung le gona go mmalanyana o mosweu. Molomo le tlhogo di dintsho. Fa mola-leng le gona go botubanyana. Menoto le yona e me-ntsho mme dinala tsona di dikhwibidu.

2) Ntsu e tshetlha ya dikgwa

Ntsu eo e tshwana fela le e phatswa ka bogale le ka go gola; mme go ka twe: ga e botlhale jaaka yona, ka ea tle e tlhasele dikoko, batho ba le fa go tsona. Le gona o ka re, ga e bonako jaaka yona. Le yona ké namane e tona ya Ntsu, e boatlhamo jwa diphuka tsa yona boa tleng bo fitlhe mo dilekanyong tsa dinao (feet) di le thataro. Mmala wa yona ké o bosetlha jo bo borokwa. Ké yona Ntsu e tshetlha e kgolo.

3) Ntsu e tshetlha e potlana

Ntsu eo ké e nnye, e ea tleng e palelwe ke koko, ha e le e kgolo; mme e iphedisa ka dikokwana le masogo a ea tleng e a kape ka motlhofo. Ké nonnyane e e bonalang mo mafelong a rona thata, mme e na le letshwenyo le legolo. E bonala kwa dikgweng, mme le kwa borwa ga e tlhokafale teng.

4) Ntsu ya dikgopu

Mmala wa Ntsu eo ké o montsho mo tlhogong go ya sentueng. Go go sweu kodu le mpa le botlase jwa diphuka, mme dintlha tsa tsona, tsona di dintsho. Ké nonnyane e e ratang dithaba tse di tletseng ditlhare. Ga ea tlwaela go atamela matlo a batho.

5) Petleke gongwe Mpetlekana gongwe Makgoana gongwe Ma-nna-go-ditoto

Ntsu eo ké yona e e neng e itsege thata, diphedi tsa lefatshe la rona di ise di nyelele, jaaka mo seabakeng se re phelang mo go sona. E ne e bonwa e fofa kwa godimo mo loaping, e ntse e dikologa

teng, e batla sengwe se se kabong se sule. Mme jaaka e ne e fofa, e ne e kgatlha thata, e sa tsikinye diphuka, mme e ralala loapi ka bofefo. Ebile e ne e sa gake, e itsiwe ka bonako fela le ha e ka ne e fofa e na le manong le dintsu di sele kwa godimo mo loaping, gonne e fofa e adile diphuka fela jaaka kgomo e e lemileng bopetleko. E teilwe leina la Petleke ka ntlha ya phofo eo. Gape e kgatlha ka go gola ga yona, le ka mebalabala e e phatsimang ya diphofa. Moela-tlhoko wa dinonyane a re: Nkile ka e bona pila morago ga ntwa ya Maboru le Maesimane. Ke ne ke pagame pitse, ke tswa go ruta kwa ga Malete. Erile ke ntse ke tsamaya mo sekgweng, ka bona Petleke a ntse mo kaleng e e fa tlase. Jaanong ka fapogela fa go ena, gore ke mmone sentle, ka a bile a sa ntshabe; kooteng a bona pitse fela, mme a gakgamaditswe ke se se mo godimo ga yona, a sa itse go re, ké eng; a bile a emisitse lotlopo lo lontsho, a gadima-gadima, a soka-soka tlhoga, mme a ntebile ka matlho a a bogajanyana, jaaka eketse a ka re: gompieno ke etelwa ke selo mang? Le nna ka ema fa, ke ntse ke itumela go seka-seka nonyane e ntle eo, e e mebala mentsi. Ka nnete ka fitlhela Petleke a gaisa bontsu botlhe ka popego e pila le ka mokgabo wa diphofa tse di methalethale. Tlhogo le molala le mokwatla go ya mogatleng, di le mmala o montshontsho, o o phatsimang. Molomo le menoto e le mehwibidu, mme fa kodung le fa mpeng mebalabala e gaisanya ka bontle. Go le teng diphofa tse di khwibidunyana, le tse di tshweu, le tse di kwebu, le tse di bosetlha, le tse di bogwasipana — tlhakanyo ya mebala e e tlhophegileng e e galalelang. Erile ke sena go e gakgamalela sebaka se seleele, ka e tlogela foo, e ntse e ntse mo setlhareng, ruri ke kgatlhegile.

Petleke le ha e bopegile sentsu, ga e tshwane le bontsu ba bangwe, e bonolo e molemo, gonne ga e bolaye diphedi dipe: e ja disuleng fela. Le ha e ka fitlhela selo see swa, se sa ntse se ritla-ritla, ga e

kake ya se tshwara, e tlaa bapa le sona fela, e ntse e letile, gore se swe pele. Ha jaanong e gopola go re, se sule, e lekelle ka leitlho go re, a ka nnete se sule; mme ha e ka fitlhela se sa ntse se le tsikinya, e tshabele faale. Mme ha e ka lemoga go re, se sule, e gonye matlho, e be e je loleme, mme morago e bape fela le setoto, e sa tshware dinama tse dingwe. Ké ka moo, ebileng e bidiwa: Mo-nna-go-ditoto. Matlho a Petleke a bona thata. Oa tle a bone seswi pele, manong a ise a lemoge sepe; mme ere a jele, a tloge fa go sona ka mosumo wa diphuka, o o utlwalang kgakala, a fofele kwa godimo, a ope mogosi a re: "Buu", gore manong a tle go ja. O bonye leina la Makgoane, ka go goa jalo. Manong jaanong a bonale ka bonako, a sianele kwa o nnang teng. Ka go dira jalo, o re gopotsa seane se se reng: "Phologolo e begwa ka seditse;" ka a gonntse matlho, a jele loleme, go ka twe: o bega ka tsona setoto mo manong, ka a le motlhanka wa manong.

Batsomi bogologolo ba ne ba rata Makgoane thata, ka go ba biletsa tse di suleng. Monna mongwe wa Mohurutshe o kile yare a tsomile malatsi a le mabedi, a sa bolaya sepe, jaanong a boela gae a lapile, le gona a rapaeditse tlhobolo mo magetleng ka go tlhoboga diphologolo, a utlwa Makgoane a kua mo loaping. Jaanong a lalela, a senka kwa o fofang teng. Yare ka a itse go re, ha a goa jalo, e be e le go re, o bitsa manong, a batla thata mo loaping. Ka nnete a bona manong a tlhaga a itlhaganetse kwa Makgoane a fofelang teng. Jaanong le ene a siana, mme a fitlhela manong a setse a kokoanela fa phologolong e e suleng, e le kgokong, e letse e fudilwe ké motho maabane, mme e sa ntse e siame, e sa bola. Mafoko a monna yoo a supa lennete la lefoko le le reng: Makgoane o boloka batsomi. Le ena a mmoka thata a re: Nonyane ya Modimo e kile ya nthusa jang nne, ka ke ne ke sa itse go re, bongwanaake ba tlaa lala ba jele eng?

Mohurutshe yo mongwe, monna-mogolo wa dinyaga di le 97, yo o pelotheri, a re: Petleke, ha e bonye mae a Ntše, e sele lentswe fa fatshe ka meno, e fofele godimo, e le digele mo go ona, jaanong e nwe boye jwa lee le le thubegileng.

6) Kgoadira (Vis vanger)

Ntsu eo ké e e jang ditlhapi fela, ka moo e nna mo ditlhareng tse di fa dintshing tsa dinoka tse dikgolo, le fa madibeng a matala; mme ha e bona tlhapi, e itigele mo metsing, e e tshware. Moruti yo o tlhokometseng dinonyane thata thata mo matetong a gagwe, o bua kaga yona a re: Erile ke ile le Moruti yo mongwe kwa Kabolabola, ra e bona mo dinokeng tse di tona tsa mafatshe ao, e nna golo go le gongwe fela, mo setlhareng se le sengwe fela, se e se tlhaotseng. Phakela e ne e re tsosa ka go kua ka kodu e kima, e re: "Uuuu-u-u-u-!" Ké ntsu e nala, e e godileng le e e pila thata. Mmele otlhe wa yona le tlhogo le sentua di ditshweutshweu; diphuka tsona le dirope di mmala o o borokwa jaaka Moretlwa, gongwe jaaka dikoko tse di khunou, tse re di bonang bošeng, tse di bidiwang "Rhode Island Red". Maoto gongwe menoto e tshwana le sethunya sa Mosetlha. Molomo o montsho. Ka e tlwaetse go nna mo felong go le gongwe, mo kaleng ya setlhare go okama metsi, e digela mantle a yona golo go le gongwe fela mo metsing, a kokotlegele teng, ka a sa kolobe, morago a be a tswe seolo, se se tlhagileng ka metsi. Bagologolo ba ne ba re, e kuela ntweng, ha ee tla. Ba re, e ne e ba bolelela dira, ha di le gaufi, mme batho ba bone nako ya go kgatlhantsha ntwaga, gongwe go tshaba. Ké ka moo e bidiwang "Kgoa" gongwe "Goadira". Go ka dumelesega go re, e ne e dira jalo; ka gonne dinonyane tse dintsi dia tle di ope mokgosi, ha di bona sengwe se se di gakgamatsang. Re ka bona jalo ka Diganse, difudi tse di tona tsa legae. Ha go tlhaga

motho gongwe ntša gongwe selo se sengwe fela, di tsose modumo o mogolo, mme mong wa ntlo a le-moge jalo go re, selo sengwe sea atamela.

Molemo wa Dintsu le Tshenyo ya tsona

Dintsu ké dinonyane tse go ka tweng ga di na molemo ope, ké disenyi fela; ka moo di tshwanetse go bolawa; mme ka nnete go setse go dirafetse jalo. E ile "Kgosi ya dinonyane". O ka tshogaka o e bonye fela e fofa kwa godimodimo, mme e le fela mo mafelong a go sa tsamayeng batho mo go ona. Dintsu di thuntshitswe ka ditlhobolo, di thaisitswe, tsa tshwarwa ka ditshipi, di bolailwe ka mere; bana ba rona ga ba na ba tlhola ba di itse. Mo mafatsheng a a kwa moseja ga lewatle, mebuso ya teng e sireletsa dintsu, gore di se ka tsa nyelela gotlhe. Go ka nna molemo, ha le mono go ka aka-nngwa kafa dintsunyana tse di kabong di sa setse mono Afrikaborwa, di ka bolokiwang ka teng; gonne, le ha di senya, ntlha nngwe ebile dia thusa. Di bolaya dinoga le dibatana, ebong kgano le moše, le phokojwane. Motho bogolo di mo senyetsa ha di tlhokile dijo mo nageng; gonne le tsona di tshwere bothata ka go batla bophelo. Ha di ka se ka tsa tsoma ka botlhale le ka maano, di tlhoke sejo, gongwe di swele mo tirong ya tsona, gongwe di bolawe, gonne le tsona ga di kake tsa ineela go swa fela, mme dia tlabana. Ntsu e kile ya kapa kgano fa fatshe. Erile e le kwa godimo, kgano, ka o na a sa ntse a utlwa, a e loma fa pelong, gore ntsu le kgano di be di itaane mmogo fa fatshe. Kgoadira le ena, ka sebaka sengwe, a tlhoma dinala mo tlhaping e kgolwane. Erile a re oa e tsholetsa, a fitlhela thata e sa lekana go e ntsha mo metsing; mme ka dinala di ne di tsenye kwa teng, a palelwa ke go di ntsha ka bonako. Ké ka moo, fa tlhapi ya mo gogela kwa tlase, le ha a na a leka go ala diphuka godimo ga metsi, go ithusa jalo, tlhapi ya mmetisa metsi.

Ka nnete dintsu, ha di ka tlala mo lefatsheng di ka senyetsa batho thata. Ka ntlha ya moo di tshwanetse go fokodiwa, le ha ekele le tsona di na le molemo wa tsona. Mme a ere go batlega go re, di fokodiwe, batho ba dire jalo ka kelothoko le tlhomogelopelo, gore di se ka tsa utlwisiwa botlhoko ka bomo. Ntsu e bopilwe ke Modimo, jaaka diphedi tsotlhe tse dingwe. Mekgwa ya yona e re e bonang, e e re utlwisang bothloko, ké e e e neilweng ke ona. E tlaa reng, mme e ka phela jang, ha e sa bolae? Ka moo a re se e tukele bogale ka mokgwa o o sa tshwanelang wa go e bogisa. Ha e tshwanetse go bolawa, a e bolawe ka bonako.

Bopelo-e-thata jwa motho go bogisa dilo tsa Modimo

Kana go na le batho ba ba dipelo di thata, ba ba sa utlweleng selo botlhoko, ba ba itumelang ka pelo yotlhe, ha ba bogisa sephedi. Tsatsi lengwe "Ntsu e phatswa" e ne e tseneletse dikoko, mme erile di tshaba, ya tlolatlola fa morago ga tsona e di tebela. Mong wa dikoko, fa a bona jalo, a gagamala a re: Ntsu e ga e boi jang, ha e ka tebela dikoko ka mokgwa o o ntseng jaana; a ba a tsaya tlhobolo, a e bolaya. E ne e le namane e tona ya Ntsu, e e dinao di le $6\frac{1}{2}$, ha diphuka di adilwe. Erile monna yoo a e sekaseka, a simolola go hutsafala, ka se o nang a se bona, se se boitshegang. Ntshenkane Ntsu eo, ekile pele ga moo ya bo e tshwerwe ke motho ka tshipi, motlhamongwe ka e ne e mo jetse dilo. Jaanong motho yoo a itumela, ka a e tshwere e sa ntse e utlwa, a akanya kafa a ka ipusolosetsang mo go yona ka teng; a ntsha thipa ya gagwe, a e kgaola molomo, a boa, a e kgaola le dinao, mme a e lesa jalo go tsamaya. Go tloga foo nonyane ya Modimo ya tlhoka maano a go tshwara sengwe le go ja, ka e tlhoka molomo. Ga fitlhelwa Ntsu ya batho e bopame, e le marapo

le diphofa fela. Kana rona batho, ba Modimo o re neileng tlhaloganyo, re bosula jang, ha re ka e dirisa ditiro tse di bosula thata jalo! A motho yoo o na a sa tlhole a tshaba Modimo? Dibopiwa tsa Modimo di utlwa botlhoko jaaka wena motho. O tshwanetse go itisa go re, o se ka wa bogisa diphedi, le ha e le tse di go senyetsang. Goa tle go fitlhelwe bana ba tlhometse kgaladua mo mmutlweng, ba tshameka ka selo sa batho se ntse se bogisega, se utlwa botlhoko, ba se ise fa molomong, ba o atlhamisitse, gore ere e fofa, tumo ya diphuka e tlakane le moa wa motho, mme go utlwale tumonyana, e e tshwanang le ya kwadi ya setswana, ngwana ene a ntse a opela a re: "Kgaladua lela, ke tswa morolong, ga ke tswe gaufi, ke tswa go tsaa thari ya ngwana, ga ke tswe gaufi." Ba bangwe o ka fitlhela ba tshwere nonyane, ba e tlhoba diphofa e ntse e phedile, e ise e swe. A ruri Modimo, Mong wa dilo tseo o ka re lebelela fela, wa se ka wa re betsa ha re le dipelo tse di thata tsa go bogisa dilo tsa ona?

Batho, a re ikeleng tlhoko, gore re se galefele dikgomo tsa rona ka mokgwa wa botseno, ra itaya esele ka thobane e kimakima, ra e beletsa gongwe le gonwe, tota le mo tlhogong; gongwe ra kgaola kolobe ditshika tsa maoto, ha e tshwenya mo tshimong, gore e be e palelwe ke go tsamaya; gongwe ra e golega mo setlhareng ka ketane, go ya e be e tswe dintho tse di boitshegang.

Motho mongwe o kile a bua a re: Ha go kabo go na le legodimo le e leng la diphologolo kooteng esele e kabo e le yona ya ntlha e e neng e tlaa tsena mo go lona ka ntlha ya dipogiso tse dintsi tse e bogisiwang ka tsona, e ntse e di itshoketse. Esele ya ga Biliame e simolotse go bua, fa a e itaya ka mokgwa o o sa tshwanelang. A ka letsatsi la bofelo ga go nke go nna tse dintsi tse di tlaa buang, di sekisa bona ba ba neng ba sa di utlwele botlhoko, mme ba di bogisa ka mokgwa o o boi-

tshegang? Mme ha esele e tshwanetswe ke legodimo la diphologolo, ha le ne le le teng, babogisi bao ba diphologolo bona ba tshwanetswe ke eng, mme le-tsatsi la bofelo le tlaa ba fitlhela kae?

15. MMAMASILOANOKE

Hammerkop, Paddavanger, Mudlark (*Scopus umbretta*)

Mmamasiloanoke ké nonyane ya dinoka, jaaka leina le kaya. Gongwe le gongwe kwa metsi a bonalang teng le ena o itshupa teng, mme a sa šape mo godimo ga ona, jaaka difudi; sa gagwe ké go ema fa thoko ga madiba le dikelelo tsa metsi. O tsena mo go ona fela, ha a kapa segwagwa gongwe koduntwane, gongwe tlhapi, gongwe monopi, gongwe leue. O tshaba metsi a a boteng ka a tlhoka maoto a maleele, le gona ka menoto ya gagwe e sa tshwaraganngwa ka matlalonyana, a re a bonang mo dipidipiding.

Mo go goleng Mmamasiloanoke o kana ka koko, mmé ga a mokima jaaka yona. Ha a sa fofe, o ka ba wa re, ga a na diphuka, ka a be a itshopere, (a tlhomogile, a emetse kwa godimo). Mokgabo le ona ga oo mo go ena, mmala wa gagwe o mongwe fela, ebong o morokwa; mme le ha bontle jwa diphofa bo seo, o kgatlha ka setlopo se segolo sa diphofa, tse o ka di emisang, gongwe a di robotse, kafa o ratang ka teng. Setlopo seo, ha se kolometswa, le molomo o moleele wa gagwe, di tshwane le noto. Ké ka moo Maburu a mmitsang Hammerkop.

Bo-Mmamasiloanoke ké dinonyane tse di sa senyeng sepe; mme ka ba bile ba sa jewa, mme re sa bone ope a eletsa go ba bolaya, ba ne ba tshwanetse go ba tletse lefatshe, mme ga goa nna jalo,

gonne ga o kake wa ba bona ba le mmogo ba le bantsi; go ka bonala a le mongwe gongwe ba le ba bedi, fa metsi a ikganetseng teng. Le dintlhaga ga di bonale thata. Tsotlhe di supa go re, Mmamasilanoke o kopa, mme ebile ga a na losika. Ha a ntse a le nosi jalo, o ema a sa tsikinyege sebaka se seleele, gore a se tshose diphedi tsa metsi, tse o phelang ka tsona; oa nanaila, ké go re, o tsamaya a iketlile fela, mme ha a bona se se jewang, a se kape ka bonako. Ga twe Mmamasilanoke o rata dijo thata thata. Monna mongwe erile a otlile bana ba le bararo ba ga Mmamasilanoke, a tshwara bothata go ba kgorisa. A re, ba ne ba sa tlwaele nama sentle, e le go re, bogolo ba batla digwagwa le dilo tsa metsi. Ka moo a patelesega go re, a rape basimane ba le babedi, ba ba neng ba mo tso-mela digwagwa. A re, ka sebaka sa malatsi a a supang ba metsa digwagwa di le 167, le mekgantitswane e le 13, le disie di le 30, le mamphorwana a dithaga. Segwagwa le ha se ne se le se sekima, se ne se ka sa ba palela. Mmamasilonyana o na a se tshwara ka tlhogo, mme le ha go no go tshwana jaaka ekete o tlaa betwa, se nyelele mo maleng ka bonakonako fela.

Ka dipaka tsa komelelo, ha matlhaka le makgatsha le madiba a tšhele, Mmamasilanoke a ye go itsomela ditsienyana le dipeba le dinogana le mkgaolatshega le diboko, mme jalo a se ke a tlhoke dijo.

Se se gakgamatsang mo gogolo, ké kafa Mmamasilanoke o agang sentlhaga ka teng. Ga go no nyane epe e sele e e itseng go itirela bonno jaaka ena. Le ha a se motonatona, o aga kago e e fetang mmele wa gagwe gantsintsi, ebong ntlo e e emang dinyaga di le dintsi. Ha a aga a tshware tiro mmogo le mosadi ka tlhoafalo; ba batle maphata mangwe a setlhare se seleele, se se okameng bodiba, ha se seo ba senke lefika lengwe godimo ga

dikgaga, tse noka e fetang ka tsona, mme ba simolole go thota dithobanyane, ba di ale butle mo gare ga maphata. Mme ka ba itse go re, dikgongnyana tseo di na le go relela, le go diga ntlo ba tsee ka molomo seretse se se tlhakanyeng le matlakala, mme ba mare, gore motheo o ngaparele go rwala bokete jwa kago. Le gona ba bopele ba ntse ba tsenya bojang le dikalanyana. Ha lobotana lo fedile mme ntlwana kafa teng e itshupa, ba boe, ba rulele ka dithupanyana le ditlhokwa, mme morago ba tsise sengwe le sengwe se se ba kगतhang, ba se bee godimo ga marulelo, gore metsi a pula a tlhoke go tsena mo teng. Dilwana tse di bonyweng ke batho mo dintlhageng tsa Mmamasiloanoke ké tse di gagamatsang, tsa methalethale. Ga ba ile sepe, eseng makwati le dibi, eseng makgasa a dikhai le matlalo, nyaa ba rwalela kwa kagong dipampiri le ditshitswana tse di phatsimang le dintshwana le dithipa le marapo a diphologolo le a batho le digalase le maboa a dinku le dikopo tsa mebutla — tsotlhe, tsotlhe tse e ka di bonang. Le ha sentlhaga se godile, Mmamasiloanoke ga a ka a re, jaanong ke feditse, ntlo e lekanye, ke ipolaisetsang letsapa le le kanakana; nyaa, o agela pele fela, dinyaga di ntse di tlhatlologana, gonne ntlo eo ya phemelo e dirilwe go nna yona ya dipaka le dipaka.

Monna mongwe, yo o etseng mekgwa ya bo Mmamasiloanoke tlhoko o bolela a tlhomamisa go re, o bonye sentlhaga sengwe, se go itsegeng kaga sona go re, se na le dinyaga di le 75 se ntse se agilwe. Monna yoo ebile o tlhomamisa a tiisitse go re, go kile ga fitlhelwa mo sentlhageng sengwe, se rutlotlatswe ke basimane, patanyana e na le diponto tsa gouta di le 150, ebile e le madi a a gatisitsweng setshwantso sa ga President Poulwe. Tota mong a madi ao, e ne e le mang? Mme Mmamasiloanoke o utswile madi ao kae? A ruri o na a ka tsholetsa bokete jo bo kalo, a bo thotela kwa sentlhageng? A ga se go re, motlhamongwe ka ntwaga ya Maburu

le Maesimane motho mongwe a pagamela fa sentlhageng, a fitlha madi ao mo go sona ka go ikaelela go re, o tlaa boa a a folosa, ntwala e fedile mme kooteng a swa a ise a a tsee?

Moago o o gakgamatsang oo, a ke ona o o dirileng go re, batho ba akele Mmamasiloanoke, ba mo pateletse tse di sa tshwanelang? Kampo a ké se-lelo sa gagwe, se se tumokgolo, se se sisimosang mmele, le se se dumisang ditsebe, se se mmoifisang batho go re, ba be ba bue ba re: Mmamasiloanoke oa tlhola, o tlholela batho loso, o tshwana le Morubisi, nonyane ya baloi? A o kile oa bona mai-tseo a gagwe, ha ka mmamoso a lela? A o utlwile a tsositse selelo se se botlhokotlhoko, se se tlhomolang pelo, bosigo, o robetse gaufi le sentlhaga sa gagwe? O ne o tlaa gakgamala! Ha o ka fitlhela a lela phakela, tsatsi le tswa, o ka bona a itshidila mmele, a inama, a inamologa, a isa mmele le kwa ditlhakoreng, a tsositse modumo, a binabina, diphuka a di adile, tlhogo le yona a e tsamaisetsa kwa morago le kwa pele, setlopo a se kolometsa, a se tlhatlosa. O ka ba oa botsa wa re: a Mmamasiloanoke oa tsenwa? Le ha go ntse jalo, ga go itsiwe go re, batho ba tlhoetseng nonyane eo ya Modimo, e e sa direleng ope molato, a ga se tumelo ya boithamako e e rayang batho e re, Mmamasiloanoke oa tlhola? Re utlwa ba bangwe ba latofatsa Mmamasiloanoke ba re: O ipofagantse le tladi, ké ena yo o folosang tladi kwa marung go ratha batho le dikgomo ka yona. Ba bangwe ba re: Mmamasiloanoke o bolaisa batho dipula tsa morwalela le difako. Ba bangwe gape baa mmoka ba re: Mmamasiloanoke o fetlha pula ya medupe, ha a lla, ba bile ba mo ntsheditse sebokonyane se se reng: "As die Hammerkop huistoe kom, val die reën sommer nou."

Kwa Bopedi (Eastern Transvaal) batho ba godile ka tumelo e e tletseng ya go re: Mmamasiloanoke ké nonyane e e diphatla bogolo, ha re rumotswe ka

mokgwa mongwe. Bagolo ka moo ba godisa bana ka kitso ya go re, ha motho a ka tsaya lentswe, a konopa nonyane eo ka lona, kgotsa a senya sentlhaga gongwe a tsere thobanyana e le nngwe fela ya sona, e tlaa feta e bona, mme e tlaa tsosa namaneetona ya phefo, gore e thube ntlo ya gagabo motho yo o dirileng jalo. Ka moo Mmamasiloanoke mo mafatsheng ao, o phela ka kagiso, a sa tshwenngwe ke ope.

Bafurutshe le bona ba bua jaaka Bapedi, ba re: motho ga a ka a rwalela fa tlase ga setlhare se Mmamasiloanoke o tsalelang mo go sona, gongwe le ha motho a ka sela legongnyana fa tlase ga sentlhaga, Mmamasiloanoke a itee yo o ntseng jalo ka diphuka mo tlhogong, ena a ntse a lla a re: "Ga ke nke ke tualo!" Ké gona go tlogileng ga tswa seane, se se rayang motho a sekisediwa molato, se re: A o tshwere legongnyana la ga Mmamasiloanoke, ha o wetswe ke molato o kanakana?

Dingaka tsa setswana di tsoma ka thata go bona mantle a ga Mmamasiloanoke, a ba reng ké motheo wa dikgomo. Ba re: ha dikgomo tsa molemo o di tlelwa ke dira go di gapa, Mmamasiloanoke a fofe kwa pele ga tsona, a ntse a lla a re: "Ker-re, Ker-re! a di phaile ka diphuka mo matlhong, gore di phatlalale, mme di gatake ba ba di gapileng, di boele mo go tsona. Mme le tsona dingaka di tshaba go atamela sentlhaga, gone ka se okametse bodiba jo botala jwa noka, noga e tonatona ya golo foo ya be e disitse, gore se se ka sa okomelwa ke ngakanyana. Ngaka e tsenya mo go sona letsogo fela, ha e le e kgolo e e itseng ditlhare tota, mme e bine e utlwala, e re:

"Ga Mmamasela, ga Mmamasela a koma
Bosigo bo tlhola molora
Sentlhaga sa ga Mmamasilo,
Mmamasiloanoka
Se okomelwa ke dingaka!"

Le Barokapula ba tlotlile mantle a ga Mmamasiloanoke thata. Ga twe le Moilwe o na a a tle a romele kwa Ngotwane mo go bidiwang Mmamasi-loanoka, gore go tsewe mantle a gagwe teng. Go bo go rongwe motho go gella metsi a lephothophotho la Tswenyane, nkgwana e idibeleliwe mo metsing a a fologang kwa godimo; mme metsi ao a tlhakanngwe le mantle aale mmogo le dinama tsa Mokabawane, o bolailwe ka letsholo. Ga twe dilo di le tharo tseo, di ne di se ke di palelwe ke pula.

Ka re setse re utlwile, mme re dumela go re, nonyane ya Mmamasiloanoke ga e na letshwenyo lepe mo bathong, mme e le dipateletso fela, tse di buiwang kaga yona, a re tlogeleng mafoko ao, re botse go re, leina la "Mmamasiloanoke" le tswa kae? Bagologolo ba tlhabile kinane ba re: "Go kile ga bo go tlele morwalela o o boitshegang. Phefo e e tshabegang e ne e roba dikala tsa ditlhare, le tsona ditlhare e di epolla ka nosi. Pula e tona e e tlhakanyeng le sefako se sekima le yona e phaila lefatshe. Foo dibopiwa tsa tlalelwa, tsa batla kwa di ka ipolokelang teng. Dibatana tsa tshabela mo dikgageng, dipologolo tsa itiketsa ka ditlhare, mme dinonyane tsona tsa tlhoka phemelo. Erile di ntse di fofela kwa le kwa, tsa wela sentlhaga sa ga Mmamasiloanoke, tsa tsosa namaneetona ya selelo fa kgorwaneng tsa re: Mma wee, mma wee! re boloke! O re tsholele mo tlung, rea swa, morwalela oa re tsaya! Erile Mmamasiloanoke a utlwa selelo le thapelo e kanakana, a tlhomogela dinonyane pelo; a tswela kwa ntle, gore di tsene mo tlung. Jaanong ka le ene a rata go boela mo go yona, a fitlhela bonno bo see yo, dinonyane di tletse ka sentlhaga. Ka moo Mmamasiloanoke a swa loso lo lo botlhoko, lo lo boitshegang. Ka moso ba ba neng ba bona setoto sa gagwe fa fatshe, se bile se senyegile, ba bua, ba nyatsa, ba re: "I! Mmamasiloanoke o bolailwe ke bo-pelonomi, gonne erile a le mo polokong **bosilo** jwa gagwe jwa dira go re, a olele batho, ba o neng a

sa ba itse, mo tlung, ka a re, o ba tlhomogela pelo; mme ha a kabo a na a le botlhale, a tshwanetse go ipoloka ka nosi. Moipolai ga a llelwe! Le dinonyane tse o neng a di swela tsa lebala tebogo, le go mo fitlha, tsa se ka tsa mmoloka.

Ké yona tlhaloso ya leina la Mmamasiloanoke. Mme le ha re utlwile, re saletswe ke potso nngwe gape, ké e: A Mmamasiloanoke o kile a dira boatla gongwe bosilo bongwe, jo bo tsetseng kinane eo? Potso eo e thata go arabiwa; mme re tlaa leka go ranola le go bolela kafa motlhamongwe polelo eo e simologileng ka teng.

Gaufi le boago jwa Moruti kwa Lefurutshe go na le molatswana o erileng dipula di sa ntse di na, o se ke o tlhoke metsi ngwaga otlhe, madiba a matona le ona a le teng, a go neng go thaisiwa ditlhapi mo go ona. Mme ka nokana eo e ne e okangwe ke ditlhare tse di godileng, tse dintle tsa Magokare, bo-Mmamasiloanoke ba ne ba rata felonyana foo ga digwagwa le ditlhapi, kwa ba neng ba bile ba ka aga teng dintlhaga mo maphateng a ditlhare. Mme dinonyane tseo tsa batho di ne di se na tapologo le kagiso ya go aga matlo a tsona ka boiketlo, ebong matlo a go nnela ruri, ka e le ona mokgwa wa tsona. Ere ntlo e ise e fele, gongwe di tsaletse bana gangwe fela mo go yona, o bone di bile di e tlogetse, mme di simolotse kago e sele. Molato e ne e le eng? Merubisi ya motlhaka o o gaufi le golo foo ké yona e e neng e tshwenya; gonne ere sentlhaga se agilwe, bosigo Merubisi e tle go tlasela bo-Mmamasiloanoke ba ba robetseng mo teng. Selelo se se botlhokotlhoko, se se tlhomolang pelo se ne se utlwala ka dipaka le dipaka mo bosingong, se be se tsose batho mo borokong; e le go re, Mmamasiloanoke o tloba mokgosi, ka a tseelwa ke Merubisi ntlo, bana ba bile ba le mo go yona. Ka moso jaanong Mmamasiloanoke a tshabele ruri, a se ke a tle gaufi le bonno jwa gagwe jo bo tho-

pilweng, etswa le ena mo motshegareng jaanong o ne a tshwanetse go lwa le Morubisi, mo o sa kengkeng oa tshwarelela, gonne o ilana le lesedi. Mma-masiloanoke o feta Morubisi ka go gola, o bile o na le molomo o o ntlha, o o tshwanang le lerumo. Ké eng, ha a sa tlhabe mmaba ka ona, a mmolaya? Ha a sa dire jalo, a ga se ka a tlhoka tlhaloganyo le botlhale le kakanyo? **Bosilo le boboi** jwa gagwe a ga se tsona tse di mo tshabisang go lwela ntlo le bana? Kooteng bagologolo ba bonye jalo; mme kinane ya tlholega ka mokgwa oo.

Go na le dinonyane tse pedi tse dingwe, tse bagologolo ba neng ba tshaba go di bolaya, ya ntlha ké Mosalakatane. Ga twe yo o mmolayang o fela mmele ka go bopama. Le ha motho a wetswe ke mantle a gagwe, ha a fofile fa godimo ga gagwe, le ena a bopame jalo. Ngwana, ha a fedile mmele, mmaagwe a ka ba a bodiwa go twe: A o nyetswe ke Mosalakatane, ha a le mosesane jaana?

Nonyane ya bobedi e e tshajwang jalo ké Lapa-loome. Motho ha a na a ka mo utlwiswa botlhoko, a swe, ena le ba ntlo ya gagwe; lelapa le be le tswalwe.

16. DIKGORI

Magatwe a re: Go kile ga nna namaneetona ya tsheko. Kgosi Thulakome o na a epa pitso, a phutha batho ba gagwe, ebong ditshikatshika tsotlhe tsa dikgori, gore di tle go utlwa mafoka. Mme ka nnete setšhaba sa dikgori sa phuthega; go le teng kgosi le borrangwanaagwe le Kgorithamaga le ba kgotla la gagwe le Mokagatwe le bagagabo le Motlatlawe le lesika la gagwe le Mokgweba le bana ba ga rraagwe le meratshwana, boMongwangwa le Lethu-latshipi le boLethejana le Lethatswana; botlhe ba kgobokanye ka makgotlakgotla.

Mafoko e ne e le a ga Mokagatwe, a sekisa Motlatlawe. Erile a bodiwa ngongorego, a re: o rekile lefatshe, mme Motlatlawe oa le iphetlhela, o le tsaya mo go ena a re, ké la gagwe. Le ha a bua le ena go re, ba le kgaoganye, gore ena a bapalele kwa ga gagwe, mme Motlatlawe a le je ka kwano, Motlatlawe a dumele; mme morago a fitlhelwe a bapala mo setsheng sa gagwe gape. Ke le Mokagatwe: "Motlatlatlwe o tsamaya ka botlhale le boferefere, a khukhuthekhukhutha, a tsene mo bojangnye a mpote ka kwa morago, nna ke ntse ke re, o ntse a le fa." Jaanong ka Motlatlawe a lebisiwa mafoko ao, a re: "Nyaa, Mokagatwe o bua fela, ga a na sepe; ha lefatshe e le la gagwe, a a ke a supe meelwane ya lona gore, e tsamaya fa kae." Mokagatwe foo a fetole a re: "Oa re, lefatshe ga se laa ka? Ke le rekile ka dikgomo, ka ntsha kgwana, ka ntsha kgwana, lekgwana gape!" Ké ha Motlatlawe a re: "Mme nna ke tlaa go bontsha meelwane ya lefatshe laa ka, ka wena o ntse o re, o ntshitse kgwana, mme o sa itse fa lefatshe la gago le khutlang teng!" A be a fofa, a dikologa mo mothalong wa molelwane, a bitsa a re: "Ka reka fa, ka tla fa ka reka fa, ka tla fa, ka ba ka tla ka fa le fa, le fa!" Jaanong ka go tatalala ga Mokagatwe le Motlatlawe, morafe le kgosi ba athola ba re: "Go itshupa ka nnete go re, Mokagatwe o rekile lefatshe ka dikgomo; ké la gagwe tota; mme go no go tlaa thusang, ha Motlatlawe a kabo a se ka a le disa, ka mong wa lona a sa itse meelwane ya lona, le kabo le gapilwe ke ba sele. Ke le kgosi, ke athola go re, lefatshe le nne la lona mmogo, le ha seane se re: "Diselammogo ga di ratane." Go tloga foo ka nnete Mokagatwe le Motlatlawe ba tlhakanetse lefatshe.

Jaanong ka re utlwile kgang ya losika lwa dikgori, nonyane tse di menoto meraro fela, a re boe, re lebe ditso tsa tsona tse di setseng di badilwe kganetele, re simolole ka kgosi ya tsona.

1) Thulakome. Gompou. (Eupodotis Kori)

Kgori e e bidiwang ka leina leo ké nonkane e kgolo, e e kana ka Tlhame mme e mo feta ka bokima. Ya tle e none thata, bokete jwa yona bo be bo fitlhe mo dipontong di le 35. Mafura ha a gadi-kilwe, ga a reme, a sala a ntse lotlokodiba fela. Selo se se nonneng se monate ka gale, mme Thulakome o kaiwa, a le monate go gaisa dinonyane tso-tlhe; ké ka moo o bidiwang nonyane ya dikgosi gongwe ya banna, e e sa kakeng ya jewa ke mongwe le mongwe, le ha a e bolaile. Banna ha ba tsosa dikgogo, ba rupisa, ba opele ba re: "Basimane ba jele kgori borraabo ba le teng, ba iteeng, ba jele kgori, ba jele phukatshweu ya dinong, borraabo ba le teng!" Ntwa ya Barolong ya 1879-1882, jaaka go tlabana booRratshire le booRrapulane, e ne ya simolola ka ntlha ya kgori. Dikgosi di le tharo tsa Barolong di ne di epile letsholo la diphologolo. Erile le kopana ga fitlhelwa booRrapulane ba bolaile kgori, mme ba e jele. Jaanong booRratshire ba ba sekisa, ya ba ya lefiwa ka kgomo; mme le ha go ntse jalo, kutlwano ya tlhokafala; mme morago ga tlabanwa.

Thulakome o mosetlha mo mokwatlang le diphuka, mme o mosweu le boramaga le fa mpeng. Molala o moleele wa gagwe o batlile go nna mowebu, mme tlhogo e na le letlopo le matlho a a bonelang kwa kgakala, motsomi a ise a mmone. O kgatlha thata ha a fofa, ka diphuka tse di telele, a di tsamaisitse ka bonya. Ké nonyane e pila tota ka diphofa tse di takilweng ka mebala e merokwa le e mesetlha le e mesweu le e mentsho.

Dikgori di na le mokgwa o o gakgamatsang ka dipaka tsa Dikgakologo. Yo motonanyana mo dikgweding tseo oa bo a batla mosadi; jaanong a tibe, ké go re: o dikologa yo monamagadi o tsho-leditse lefuka, jaaka Tlhame, ha a bolaya noga, mme a gotlhe diphofa tsa gagwe ka menoto: Tidididi!

a ntse a inamisitse tlhogo. Go tiba go utlwalela kgakalakgakala, mme ké gona go neileng Kgori leina. Ka go bopa jalo, ya bo e rata go kgatlha mosadi.

Kwa a fulang teng o ka fitlhela a tsamaya a le nosi, gongwe a na le mogatse fela; mme fa gongwe gona boThulakome baa tle ba bonwe ba phuthegile mmogo ba le bantsi. Kgobokano eo, a ya bo e le ntwá ya go lwela basadi, gongwe pitso fela, go itse mang?

Re setse re utlwile go re, Kgori ga a na matlho a boroko, ka a itse sentle go re, o na le baba ba le bantsi. Fela ea tle e lebale dira ka sebaka sa go tsala, foo e nne lesilo. Re rutwa jalo ka seane se se reng: "Kgori e bonye mae, lorapo ga e lo bone." Mosimane, ha a bonye kutla mo nageng, o tlaa thaisa teng ka mmutlwane. Ké go re, o tsaya thupa, a e tlhomele mo mmung, mme a e obele ka mogala fa fatshe, a o dikolositse majwe. Ere kgori e boa, e se ke e lemoge tiro ya mosimane, mme e gate legongnyana, le mogala o o bofeletsweng mo go lona, le le bidiwang Mmampheretlhane gongwe Mmankutlwane, mme mmutlwane o tsipoge, mogala ona o tshware lekoto. Kgori o na a apeelwa jaaka dinama tsotlhe tsa banna mo kgotleng a ba a jelwe teng. Kwa ntle ga dibokwana le ditshoswane Thulakome o rata boreku jwa ditlhare tsa Maokana.

2) Kgorithamaga. Pou. (*Eupodotis caffra*)

Kgori eo ga e kana ka Thulakome, e ka lekana le Kalakune yo monamagadi. Ké nonyane ya Borwa, e e neng e fula gaufi le Dinone le Dikukama le Ditshephe, e tsalanye natso.

3) Mokagatwe. Vaalkoraan. (*Eupodotis scolopacea*)

Mokagatwe ké nonyane ya dipoa, e e laelang Kgorithamaga mo go goleng. Mmala wa yona ké o

montle, jaaka mefuta yotlhe ya Dikgori, ka methalethale e merokwa le e mesweunyana le e mentshonyana ya diphofa. Tse di fa tlase ga mpa le diphuka di tshwana le letsoku. Mo tlhogong e boenyana, mme e na le letloponyana.

Ka mmamoso, ha letsatsi le tlhaba le maitsiboa, le phirima, a tloga fa fatshe, mme a fofele kgakalanyana, a ntse a tsositse modumo. Ka ditsebe di sa utlwele gongwe, ba bangwe ba re o ipitsa ka nosi ka leina: Mokagatwe: ba bangwe ba re: tumo e utlwala e re: Ka ntsha kgwana; ba bangwe bona ba utlwa o re: Doktorrolop, doktorrolop. BoMokagatwe ba tsamaya mmogo ba le babedi gongwe ba le bararo.

4) Motlatlawe. Vaalkoraan. (Eupodites afroides)

Motlatlawe ké monna yo o mofatshwa, yo montle wa dipoa, yo o tlhodiang bobe. Ka tlhabo le ka phirimo ya letsatsi o ka mmona a fofa, a dikologa ditsha tse o tsomelang mo go tsona dibokwana le ditshoswane, le ditsienyana a tsositse modumo o mogolo, a ntse a re: "Ka kara kara ka!" Ha a le mo tlhageng, mme a bona o mo setse morago, a inamele fa fatshe, a sie ka lebelo a tsene ka ditlhokwa, a batalale; mme ha o atamela fa o iphi-tlhileng teng; a tloge ka selelo se se tshosang motho. Motlatlawe yo monamagadi o mosetlha fa mokwatleng, mme o fofa a sa lele. Go kgoba motho yo mongwe ga ga gontle, le ha go ntse jalo, Motswana o dira jalo, a ree yo mongwe a re: O tlhogo e setlapo ya Motlatlawe.

5) Mokgweba gongwe Mosweleswele Boskoraan

Mokgweba o lekana le Motlatlawe, mme ga a tshwane nae, ka mmala le ka sello o tshwana le

mogatsaatlatlawe, mme o mokgweba go mo gaisa, ebile o montsho fa tlase ga diphuka. Legae la gagwe ké dikgwa, ebile o tsamaya a le nosi fela. Ké nonyane e tlhoko, e yareng e utlwa mokgwaso wa selo, e rate go itse go re, go atamela eng; mme ka ea bo e sirilwe ke Masu le Makala le Maretlwa le Mafatlha le Mangana le Makgwaripa le Marutlhwane le Mathwanya, e fofele kwa fodimo, go okama ditlhare, mme ere e bonye, e boele fa fatshe e ikhutgantse, jaaka eketse e sule. Mokgwa oo, batho ba o bokile, ba re: "Mosweleswele o ipopa sekhu, oa re o kotama, o bo o tloge." Bogologolo diphologolo di sa ntse di le teng, batsomi ba ne ba ikantse Mosweleswele, gonne o no o ba batlela dinama tsa diphologolo, ha di sule. O no o bona manong, ha a feta, a sa ntse a le kgakala kwa loaping, mme o fete o kua o re: "Tsituololo, tsituololo, ké a le, ké a le!" Mme jaanong batho ba latele manong, go ya go itseela setoto sa phologolo, e bolailwe ke tau, gongwe ka tlhobolo. Selelo sa ona se tshwana le molodi, ha o lediwa ke motho; ké ona o o neetseng Mosweleswele leina: Tloo Tloo, swi, swi, swi. O utlwala le bosigo ka dinako le dinako. Oa re o tloga fa fatshe, o fofa ka bonakonako o ntse o thelelathelela; go dira jalo go ratile batho seane se se reng: Mosweleswele o o meiphuphutha mebe, oa tle o iphatlhe ka lefuka."

6) Mongwangwa gongwe Tswaangtswaang Dikkop (*Oedinemus crepilans capensis*)

Mongwangwa ké nonyane e e sa ntseng e bonala thata mo mafatsheng a rona. E fula bosigo, mme motshegare e robale mo dithitong tsa ditlhare; mme ka e tshwanetse go ipatlela dijo bosigo, matlho a yona a matona. E fetwa ke Mokgweba, ebile e matsatsarapa. Mmala wa yona ké wa letlapa. Bogo-logolo ba ne ba e boka ba re, e ne ba thusa ka go opa mokgosi, ha Matebele a tla bosigo go bolaya

batho, e ree beng ba gae e re: Tswaang, tswaang, tshabang! Tswaang, tswaang, tshabang! ba ne ba bile ba alafa dikgomo ka Mongwangwa, go twe, di nne tlhaga, di rwale mogatla, di tshabe, di siele kwa magaeng, ha di utlwa mokgosi wa gagwe bosigo.

7) Lethejane gongwe Morrwane. Kiebits (Chittsusia coronala)

Nonyane e e pilopila eo le yona ké ya losika lwa dikgori, ka menoto ya yona e le meraro fela, jaaka ya dikgori tsotlhe. Ga go na epe ya dinonyane tseo, e ea tleng e nne mo setlhareng; di filwe maoto a maleele, gore di taboge, di ipoloke. Maoto a Lethejane a mahwibiduhwibidu; mme kobo ya lona ké bonala jwa tshepe, bo ereng o bo lebile, o be o botse o re: a le tlhapa ka malatsi otlhe, ka le le phepa jaana?

Lethejane le phela ka motlhwa le ka dibokwana; ké ka moo le nnang mo magalaopeng, le be le robale fa go se nang bojang gore le bone dibolai ka bonako. Ha go le ngwedi, le fofa le mo bosigong, mme le ikutlwatse ka go lla. Le bogale thata mo digootsa-neng, ha le di bona, le di kobe ka go di latelela; le motho o ka fitlhela le ntse le mo dikologile, le opa mokgosi. Le bogale bogolo, ha le tsetse, monna le mosadi ba gakale ka bobedi, ba itee dihutsana ka diphuka, go di phatlalatsa, ha di ka atamela fa maeng. Sentlhaga ga seo; mae a bewa fela mo lo-boeng, go tsewe ditlhokwanyana go a tshegetsatsa.

Ha basimane ba bonye kutla, ba thaisetse teng mo maeng, mme le fete le tshabe go atamela fa go one, mme le ha le ka ya kgakala, le tlaa ne le re: Goe, goe! morago le tlaa bo le tla, mme le tshwarwe. Ké ka moo seane se buang, se re. "Goe! goe! ga Lethejane ga se go ela ruri." Mathejane a tsamaya ka segopa.

8) Lethetswane gongwe Segwelegwele Padloperkie (Cursorius Burchelli)

Mathetswane a mannyennyane mo Mathejaneng, a bile a marokwa, mme ga a tsamae ka segopa, jaaka ona. O ka fitlhela a le mabedi gongwe mararo fela mo magalaopeng.

9) Mothulatshipi (Hoptopterus speciosus)

Mothulatshipi o teilwe leina leo ka lentswe la gagwe le le utlwalang jaaka tshipi, ha e thulwa, le re: Tlik, tlik, tlik. Ka mmele le mekgwa o tshwana le Lethejana, go fapaanye mmala, ka o le mofatshwa. Mo diphukeng o tlhogile mmitlwa e e bogale, marumonyana a tlabano. Ké nonyane ya metlhaka le megobe e e tlhodiang mo gogolo. Ha e bona motho, e mo kgatlhantshe, e mo dikologe, e ntse e tsositse modumo o o tenang. Bogolo ha motho a na le tlhobolo, a ratela dihudi go di bolaya, e tlaa di tlhagafatsa, gore motho a be a boe, a sa tshola sepe.

Ditso tsotlhe tsa Dikgori ké tse di siameng, ka di sa senye, mme di ja disenyi, ebong tsie le diboko le digokgo le ditshoswane, le dikhukhunyanana le dintsi. Ka ntlha ya tiro eo e e molemo ya tsona, Mmuso o dirile molao o o itumedisang, o o kganelang batho go di bolaya. Dikgori tse dikgolo le bo-Motlatlawe ba ka bo ba sa bolo go nyelela mo lefatsheng, ha di kabo di sa femelwe ke molao. Dinonyane le diphologolo tse di ntseng jalo, tse di sa bolaweng, di bidiwa: Dilo tsa Mmuso, gongwe: "Royal game."

17. KORWE

Mefuta ya dinonyane tsa Afrikaborwa ké e mentsi le e e gakgamatsang. Mo mafatsheng a mangwe e kae nonyane e e kana ka Ntšhe, e botona jwa yona

bo gakgamatsang bogolo, ha re bapisa le yona difo-
 finyana tse di mebele e e lekanang le leungo la
 Mmupudu, ebong Tontobane gongwe
 Rramotsiwana? Di kae dinonyane tse
 di phalang tsa rona ka mebala e mentle,
 e e galalelang? Leba tlhe Lewang le
 Letleretlere le Kgaragoba le Molepe le
 Morogolane le Mohube le Legodi le Leeba-
 phepane le Segofenyane le Mokgwekge-
 nyane le Semonamona. Ga go na mmala-
 nyana ope o o seong mo go tsona; di
 kgabisitswe ka bontsho le bofatshwa le botilodi le
 bonkgwephifadu le botšhampa le bobirwa le boebu
 le bofibidu le bonala le bokgwadi le bonkgwe le bo-
 rokwa le bofala le boramaga le bogweba le bosweu
 le botala le bosetlha le bongolo le botlhaba le botuba
 le borale, le mmala wa sebilo le wa letlapa le wa
 letsoku. A ga o kgatlhege, ha mo mesong o utlwa
 melodi e e monatenate e e tswang mo ditlhareng le
 mo leaping, melodinyana e, le setswerere se pale-
 lwang ke go e etsa? Dibopiwa tse di phatsimang
 tseo oa di bona; a o di etse tlhoko, di ntse di batla
 dijo tsa tsona, di ntse di fofa, di ya go aga dintlhaga
 mme di otlala mamphorwana? Bula matlho a gago,
 o lebe, mme o tlaa lemoga dikgakgamatso tsa di-
 lonyana, tse di bolelang bogolo jwa Mmopi wa tsona,
 yo o neng a sa felelwe ke botlhale le leano la go
 bopa le go kgabisa mefutafuta ya dibopiwa tsa ga-
 gwe, a ntse a di tlhola. A o ke o nte ke go tlotlele
 kaga nonyane nngwe e e tlaa go gakgamatsang, ha
 o utlwa kaga popego le mokgwa wa yona. Ké
 nonyane e e bidiwang Korwe.

Mmele wa Korwe ga o fete wa lephoi le le bidi-
 wang Mhiri. O lebega ha o le mokima ka ntlha ya
 mogatla o moleele le ka ntlha ya tlhogo e e nang
 le molomo o motona, o o fetang wa lephoi gantsi-
 ntsi. Kana molomo o moleele le o mokima oo, o
 gakgamatsa thata jang! A ruri ga o imele mong
 wa ona? Nyaa, le ha o lebega jaaka ekete o bo-

ketekete jaana, ga goa nna jalo, mme o motlhofo fela thata. Leba nonyane eo, ha e ntse fa fatshe, mme e tloatlola e sela dijo; ga e imelwe, ha e tshwara dibokwana le menopi le tsie le motlhwa ka ntlha ya molomo o moleele, mme e latlhela thatanyana kwa godimo, mme e boe e e kape e atlhamisitse molomo oo. Ha e phatlalatsa boloko mo nategeng, foo o bo o lemoge go re, molomo ké kepu e e thusang mong wa yona mo gogolo.

Diphofa tsa Korwe ga di na bontle bope. Wa monna o mofatshwa, wa mosadi ona o tshwana le letlapa (slate colour). Mme Korwe o kgatlha ha a letsa molodi, ka gonne foo oa be a tshegise. O ka fitlhela a ntse mo godimo ga setlhare a binabinisa diphuka, tlhogo a e sokamisitse, a ntse a e inamisa a re: "Te te tleutleu te te tleutleutleu!"

Mme se se ratisang nonyane eo thata thata, se se dirileng go re, bagologolo ba e boke, ga se molomo o motona wa yona, gongwe maitseo a yona a a tshegisang, nyaya, mme ké botswerere jwa Korwe yo motonanyana, ha a otlala mosadi, ha a le mo botsetsing, ebile a jesa bana, mme ena ka nosi a sa gopole go ipapalela.

Ka dikgakologo, ha pula e nele, mme dijo di sa tlhokafale, dinonyane di ipaakanya go nyalana. Korwe le ena a batle mosadi, mme a mo senkele letshwago mo setlhareng sengwe, kwa o ka dirang sentlhaga teng. Mohumagadi jaanong, ha a tsala mae, a ikapodise kobo, a itomole diphofa, a di alele mae ao. Wa monna ena jaanong a tsise seretse, mme a thibe kgorwana e e isang kwa sentlhageng seo, a sadisitse phatlhana e e lekanyeng molomo fela, mme morago a simolole go bapalela motsetsi ka tlhokomelo le ka tlhoafalo. Mme ha jaanong go thubilwe, le bana a ba jese, a sa lape pelo, le ha ba ka ne ba ja bobbe thata, ba sa khutle go lelela dijo ka letsatsi lotlhe fela. Ka go gopola bana fela,

ba fitlhelwe ba nonne ka mokgwa o o gakgamatsang, mme ena ka nosi, Rrakorwe, a bopame, a bile a le mosetlha, a tlhomola pelo. Kana Korwe o kgatlha jang, ka a le tlhoko jalo, mme a sa kake a lebala mosadi wa gagwe le bana ba gagwe! Ké nonyane fela e e sa tshwaneng le motho yo o nang le tlhologanyo; mme le ha go ntse jalo, e gaisa banna ba le bantsi, ba ereng ba ile papading, ba lebale ba ga gabo. Go tllhabisa ditlhong ruri, ha monna wa sefafaale a sa ipotse go re, kana kwa gae goa bo go ntse jang, ka go le tlala jaana; mme a senya madi fela ka dilo tsa lefatshe. A batho ba ba ntseng jalo ba ke ba utlwe Korwe a ba tllhabisa ditlhong, a re: "Nna, Korwe ga ke je, ke bapalela tsetsi."

18. MAEBA

(Columba)

Ditšhaba ga di tshwane ka mekgwa le ka dipuo, ké ka moo dinonyane di sa bidiweng ka maina a a tshwanang. Kwa Bokone dinonyane tse re tlaa utlwanng kaga tsona, di bidiwa "Maeba", mo Lefu-

rutshe le kwa Kgalagadi go farologanngwa fa gare ga "Maebarope" le "Maphoi" ka go lebilwe go fetafetana ga mefuta. Jaanong ka losika lwa "Maphoi" gongwe lwa "Maeba" lo le lontsi thata, mme re tlhoka leina la kakaretso ya ona, go ka nna molemo, ha re ka tsaya leina la "Maeba" go nna la kakaretso, mme kwa re farologanyang teng fa gare ga methale ya ona, re baa maina a "Maebarope" le "Maphoi".

Jaaka re tswa go utlwa, lotso la Maeba lo logolo. Go Maeba a a otlwang, a re ka a bitsang a legae, le a naga; go a a diphofa dintle le a a mmala o le mongwe fela, go a matona le a mannye. Le ha go ntse jalo, ntlheng ya popego le go fofa, le go itaanya

ka diphuka le re “pha pha pha” ha le tloga, le go tsamaya fa fatshe, le go aga, Maeba a tshwana otlhe fela, le dijo tsa ona di dingwe fela; gonne le ha mefuta e mengwe e phela ka maungo, ga go na epe e e ilang ditlhaka tsa dijalo, le dipeo tsa mjang le tsa ditlhatshana.

Seane ha se re: “Phiri ga e latlhe molelo wa yona”, se bua jalo le kaga Maeba mo go ageng ga ona. Mosetsana wa Leebe, le ha a le montlenyana, le ha a le ngwana wa kgosi, le ha a thapile, a ba a tlola, a apara seaparo se se mebala, ga go thuse, bofalele ké jwa gagwe. Ka moso, ha a tseewa, a fele, a age ntlo e e sa mo tshwanelang, sentlhaga sa dithobanenyana, di fapaantswe, di se dintsi, tse ngwana o wang fela ka bonako mo go tsona, fa a re o sutela mogolowe. Ruri mefutafuta yotlhe ya Maeba ga e itse go aga. Ebile ké selo se bagologolo ba se lemogileng, ha ba tša bofalele joo seane, se ba tshwantshang ka sona motho ka lephoi, ha a agile ntlo e e maswe, ba re: “O agile jaaka lephoi.”

Maeba a bonako mo go fofeng. Bofefo jwa ona bo na le go lemogiwa sentle ha motho a tabogile ka segokgo (Motorcara), mme Leebe le fofa le bapile le sona. Leebarope le siana “miles” di le 45 ka nako e le nngwe, maphoi ona a taboga di le 35 ka nako.

Ka Leebe le le bonako jalo, mme le rata kwa le tsaletsweng teng, mme le se ke le timela, ha le boela kwa gae, Batho basweu ba otlala Maeba, a ba a isang kgakala le magae a ona, mme ba a lese, ba sena go bofelela dikwalonyana tse di motlhofo mo maotong a tsona, mme a fitlhe sentle fela mo magang a ona. Go dirwa jalo bogolo ka dipaka tsa dintwa, ha motse o dikanyeditswe ke baba, mme go se na maano a go romela mafoko kwa ditsaleng.

Lefoko la Modimo le lona le tlotla Lephoi. Le bua kaga lona le re, nonyane e e phepa, e e tshisimogo, e e ikanyegang, e e bonolo, e e lorato, e e se nang boferefere. Ké mang yo o sa itseng polelo kaga Lephoi le Noa o neng a le ntsha mo Arkeng, gore a bone ka lona go re, a metsi a kgadile gongwe nyaya, le jaaka le ne la boa, le tshotse kalanyana ya Motlhwane? Gen. 8, 8 - 11.

Erile Modimo o dira kgolagano le Abrahame, wa batla mo go ena tshupelo ya kgomo le podi le Lephoi. Gen. 15. 9. Go tloga foo Lephoi le ne la nna nonyane ya tshupelo Lev. 1, 14; 5, 7 - 11; 12, 6. Maria erile a ya kwa tempeleng go supa Jesu morwawe, a bo a na le Lephoi, le o yang go le supela. Luk. 2, 24.

Moya o o boitshepo o no wa fologela mo go Jesu, fa a kolobediwa ke Johanne Mokolobetsi, o tshwana le lephoi Math. 3, 16; Mark. 1, 10. Jesu Morena, yare a ruta barutwana ba gagwe, a ba raya a re: "Lo nne bothale jaaka dinoga le masisi jaaka maphoi" Math. 10, 16.

Mefuta ya Maeba

Mefuta ya maeba a naga e mebedi, ebong Maebaroape le Maphoi. Maebaroape ga a mantsi jaaka Maphoi. A bonala mo masimong, ha mabele a butswa, mme a tsamae ka digopa. Maphoi ona a atile thata. Le ha a tle a thube mae a le mabedi, mme a godise mamphorwana a le mabedi fela, a na le losika, ka a tsala ka ngwaga otlhe, bogolo ka Dikgakologo le ka Selema. Le ona a rata mabele, mme bogolo a phela ka dipeo tsa majang, le tsa ditlhatshana. Maeba a monate thata go jewa, bogolo Maphoi.

Mefuta ya Maebaroape yona e meraro mo mafatsheng a rona:

1. Leebaro-pe-kgwebana le feta maeba otlhe ka go gola. Mmala wa lona o motuba (slate-colour), mme diphuka di na le ditlhaka tse di tshweunyana. Molomo le menoto di ditshetlha, jaaka sethunya sa Mosetlha. Le nna mo ditlhareng tse di meriti, jaaka Motlhwane le Moe.

2. Leebafika le batla le tshwana le Leebaro-pe-kgweba, mme le fetwa ke lona ka mmele. Le bohibitswana mo molaleng le tikologong ya matlho. Le rata dikgaga, ka le tsalela teng. Le bonala le kwa Borwa.

3. Leebamoru, gongwe Leebaphepane. Nonyane eo e fapaanye le Maeba a mangwe, e phela ka dikungo tsa ditlhare le tsa ditlhatshana. Leebamoru le nna mo marung a dikgophu ebong mo ditlhareng tsa Matlhatsa le tsa Moe le tsa Motlhwane le tsa Mmupudu. Ha dijo di tlhokafala mo nageng, le jake mo gae, le be le tsalele teng, mme morago le tsamae. Mmala wa lona ké botala jwa matlhare. Fa tlase ga mogatla le kgabisitswe ka bosetlha le borokwa le bosweu. Godimo ga tlhogo le batlile go nna boebu. Maoto le molomo di dikhibidu. Molodi wa lona o utlwala kgakala, mme ga o tshwane le wa Maeba a mangwe.

Maphoi a mefuta e mene

1. Mhiri ké lephoi le le sa tlwaelang magae a batho, le bonala teng motlhamongwe fela; le rata kwa nageng. Le kgabile ka mmala o o tshwanang le wa letlapa; le apere mothalongyana o montsho tikologong ya molala, mme ka o tshwana le mhiri gongwe mhitshana wa kgotlho, o bahumagadi ba na ba kgaba ka ona bogologolo, le ne la bidiwa "Mhiri" ka mokgabo oo. Lephoi leo le atile thata thata mo lefatsheng la rona, fela jaaka morwarra-lona, ebong:

2. Tsokwane. Lephoi leo le fetwa ke Mhiri go le gonnye, mme le tshwana le ena ka maitseo le ka mmala wa diphuka le ka mogatla, le ka go lla jaaka ena fela. Tsokwane o nna mo gae, a ba a nne bo-kgwabo, ha a sa tshwenngwe. Ka a le mohibitswana mo mmeleng, go simologa mo tlhogong, go ya kwa sentueng, mme a bile a ntse jalo fa mometsong go ya sehubeng, batho ba mmita Tsokwane, ké go re: Letsokunyana. Letsoku ké mmu o mohibidu, o o tlhakantsweng le mafura o o tlôlwang ke dialogane. Mmalanyana o mosweu o fa gare ga maoto le mo diphofeng tse di fa tlase ga mogatla. Di iponatsa sentle, ha Tsokwane a paralatsa mogatla, ha a tloga fa fatshe. Diphuka le diphofa tsa mogatla, tse di bipileng tse ditshweu, ha le ntse, di mmala wa le-tlapa. Lentswe la ga Tsokwane ké le lentle, le utlwala letsatsi lotlhe, bogolo phakela, mme le mo bosigong tota fa gongwe le itumedise batho. Molelo wa gagwe le wa ga Mhiri oa tshwana, o tuma o re: "Kunkuru, kunkuru, kunkuru", mme bana ba o etse, ba opele ba re: "Kunkuru, kunkuru, kunkuru, ya banyana, ba tshameka ka kwa ntle ga lesaka!" Tsokwane o ratile mabele thata thata, mme ga twe, ha moleti a mo tshosa mo letseleng la mabele, a kua re: "Phoi! Phoi!" Tsokwane a fete a emise diphofa tsa mokwatla, a inamanamise tlhogo, a mo futshe a re: "Kunkurung ku, Moleti wa go jewa ke dikwena, ku-ku-dung-ku, moleti rwala ka kobo, o tsamaye ke itshelele!"

Tsokwane, ka a le dinama di monate, o elediwa ke basimane, mme ka ba palelwa ke go mo tshwara, ba re: "Tsokwane wa go isiwa lekgetho!" mme ba thaise fa metsi a emeng teng, gongwe ha ba bonye sentlhaga, ba dikolose majwe ka boletswa, morago ba thibelle Bontsokwane kwa boletsweng, ba ntse ba opela ba re: "Tsokwanyane mabela, o mabela, o mabela, o mabela, yare ke mo kuntetsa, kuntetsa, kare ke mo kuntetsa, kuntetsa, yare ke mo kuntetsa, kuntetsa, a konekone tlhogwana, tlhogwana, a kone-

kone tlhogwana, tlhogwana ya leeba, tlhogwana ya leeba, tlhogwana ya leeba!"

3. Rramokudinyana gongwe Rramokuditshephe, ké monnanyana yo o bokgwabonyana, yo o bonyanyana, yo o itshemeletsang a tsamaya, mme yo o montle-nyana ka mogatlana wa gagwe o moleele. O rata marope, ka aa ja mosetlho. O lentswe le legolo, le le mo ronang, le yareng motho a le utlwa, mme a sa mmone, a gopole go re, go tla selo se setona se se lomang. Ba ba utlwang puo ya dinonyane ba re: a bo a re: "A-u-wi! A-u-wi! Ké nna!" Rramokudinyana o tlotliwa thata mo dikinaneng, ga twe, o botlhale bobe.

Tlholwe le Kwena ba kile ba rutana bongaka. Tlholwe a ba a ntsha dinakana tsa gagwe, a di mo leletsa. Kwena ka go di eletsa jaanong a mo raya a re: "Ijoo, mara ponyana ao, a mantle jang! Lere, ke bone, le nna ke ithute go letsa." Tlholwe ka a sa itse bolotsana le boferefere jwa gagwe a di mo naya, mme ena a siela ka tsona mo bodibeng. Ka moso, letsatsi le tlhabile, kwena a tswa mo metsing go aramela fa dintshing tsa noka, mme a thulamela. Erile Tlholwe a bona jalo, a tla a ratela, gore a itseele dinakana tsa gagwe. Rrankudinyana o ne a ntse mo setlhareng, a etse tsotlhe tlhoko, mme fa a bona jalo, mme ka a bile a tlhoile Tlholwe, a tsosa Kwena ka go mo raya a re: "Auwi, Auwi, kwena wa botabotelwa, o re thobu bodibeng!" Kwena a bo a re mo metsing: thobu! jaanong Tlholwe a akanya a re: "Ke tlaa didimatsa jang Rrankudinyana yo wa molotsana? Mme a tla a tshotse mosetlho, Rrankudinyana a sa ntse a ile go fula go sele, a feta a o tlhomaganya mo tseleng, mme a tsamaya. Rrankudinyana erile a boa, a se ka a lemoga sepe, nyaa, a itumela a bona mosetlho, a o sela otlhe, gore a be a kgore mo gogolo. Kgantelenyana Tlholwe aa tla, mme a fitlhela kannete Kwena a dule mo metsing, mme dinakana di bapile nae. Foo Rrankudinyana

erile a bona Tlholwe a ratela, a re o etsa maabane, a thusa tsala ya gagwe, mme a fitlhela a betilwe ke mosetlho, lentswe la gagwe le gana go tswa, a ntse a re: hm, hm! mme Kwen a sa utlwe. Jaa-nong Tlholwe a tsaya dinakana a tsamaya, Kwen a ntse a thulametse. Go tloga foo, monnanyana yoo wa lephoi yo mabela, ka go metsametsa mathe, mme lentswe le gana go tswa, a tewa leina la Rramokudinyana. Go kudinya ké go metsa. Le lengwe, la Rramokuditshephe o le teilwe ka mmalanyana o o mosweu o o fa diphukeng tsa gagwe ka o tshwa-ntshiwa le wa tshephe.

4. Mofuta wa bone wa maphoi, kooteng ga o ise o bonwe ke batho ba le bantsi ba rona, gonne lephoiyana le le kgatlhang leo, ké le le bonalang mo mafelong a rona e le motlhamongwe fela; mme ebile le tsamaya le le nosi fela, le se na tsala ya lona. Le feta Rrankudinyana go le gonnye, mme ga le na mogatla o moleele. Le ha go ntse jalo mmala ona o batlile go tshwana le wa ga Rrankudinyana. Ha le tloga fa fatshe, diphuka di bonale di na le methalonyana e mentsho, e e kgabagantseng, le fa ntlheng ya mogatla diphofa di dintsho. Lephoinyana leo le bonala thata kwa nokeng ya Sambisi, le kwa lefatsheng la diphologolo le le bidiwang "Kruger-park". Kooteng, ha le bonala mono, lea be le etile fela.

19. DITHAGA

Mekgwa ya Dithaga

Dithaga ké dinonyane tse di phelang ka dipeo tsa majang le tsa ditlhatshana le ka ditlhaka tsa mabele le tsa korong, ha di sa ntse di le metsi. Ha di omeletse, dia tle di palelwe ke go di phatlhola. Ké ka mo kgwedi ya May e bidiwang Motsheganong, ka gonne mabele a bo a tiile ka yona, dinonyane di sa tlhole di a ja, mabele jaanong a tshega dinonyane.

Dithaga di mefuta mentsi e e ipharaloganyang ka mebala le ka botona gongwe bonnye jwa mebele ya tsona. Le ha go ntse jalo, melomo ya tsona le me-
 noto ké tse di tshwanang, ka di bopegile ka mokgwa
 o le mongwe fela, le ha di sa lekane mo go goleng;
 ké tsona tse di bolelang, di supa, ha di le dinonyane
 tsa mofuta o le mongwe fela, le ha di sa lekane mo
 go goleng. Mo thutong ya dinonyane (Natural Hi-
 story) methalethale ya Dithaga e bidiwa Ploceidae,
 ké leina la Seroma (Latin) mme ké go re Dilogi.
 Di teilwe leina leo ka ntlha ya mokgwa o di logang
 dintlhaga tsa tsona ka ona ka majang. Leina leo
 ké le le di bokang. Mme jaaka Dilogi di bokwa ka
 ntlha ya dintlhaga tsa tsona, ga se gona fela mo
 go gakgamatsang go le gosi, nyaya, le mekgwanyana
 e mengwe ya Dithaga ké e e kgatlang, e e ru-
 tang ha difofinyana tseo di le bothale go gaisa di-
 nonyane tse dintsi tse dingwe.

Dithaga di ratana thata. Ha go le mariga, di
 tsamaya mmogo kwa di fulang teng, ha gongwe
 e le ka palo e e fetang lenyane. Di itlhopha bobedi
 le bobedi fela ka sebaka sa selemo, di tsala bana.
 Kooteng le wena o setse o bonye segopa se se ntseng
 jalo, kgobokano e kgolo ya Dilogi, a ga ea ka ya
 go gakgamatsa? Kana kwa di nnang fa fatshe teng,
 o be o fitlhele di apesitse felo foo ka mebelenyana
 e e merokwa ya tsona, di ntse di fatafata dikhuti-
 nyana ka dinala, di ragela mmu kwa morago, mme
 di selasela mo teng ga ona dipeonyana tsa majang
 le tsa ditlhatshana, di bile di tsere kgang e e utlwa-
 lang kwa kgakala, di re: Tswiri, tswiri, go se na
 ntwa; le ha seane se re: "Diselammogo ga di ratane",
 tsona dia ratana, le ha di sela di bapile. Mme jaaka
 di ntse di bua mmogo, di sa omane, di sa lomane,
 ga di ke di lebala dira. Le ha Segootsane se tla se
 ratela ka go itiketsa ka ditlhare, matlho a tsona a
 bo a ntse a se lebile, a se bonye, mme ha se ka ata-
 mela thata, o utlwe fela kgobokano yotlhe e setse
 e re: Rruu! fa fatshe ka tumo e kgolo e e tshwa-

nang le tumo ya maru. Mme se se gakgamatsang foo ké ha bontsi jwa diphedinyana tseo, bo tshole-tsega e le segopa, mme di sa thulane, le ha e le go amana ka diphuka. Motho a ba a kgatlhege, ha se dikologa mo loaping ka bontle jo bogolo, se fofela kwa le kwa, go ya morago se be se ye go nna mo setlhareng se yareng se utlwa bokete, se kokobele, se inamele fa fatshe ka bontsi jwa dinonyane.

A dithaga di na le kgosi e e di tsamaisang ka botswerere jo bo kalo? Mme ha e le teng, lefoko ké lefe, le le laolang bontsi le re: "Nnang fatshe! Selang dijo ké tseo! Tshabang loso! Fofelang ntlheng ya botlhabatsatsi! Boang, lo dikologe?" Nyaya, kga-lemo ga e utlwale, ké tswiri, tswiri ya bontsi fela, le rruu ya diphuka.

Le ha go ntse jalo, ké mang yo o ka tlhomamisang a re: Dilogi ga di na kgosi! Mme ntlha re fitlhela dibopiwa di le dintsi di na le baetedipele ba ba disang, ba ba di tlhabanelang? Mme le ha kgosi e kabo e seo, mong o teng, ebong Mmopi wa tsona, Modimo o o di itseng tsotlhe tsotlhe, mme go se le ha e le nngwe fela ya tsona e e ka welang fa fatshe, e se ka go rata ga ona.

Mefuta ya Dithaga

Mariga, ha Dithaga di le mmogo dia bo di apere kobonyana tse di tshwanang ka mmala le mosego, nonyane go se na epe e e sa kgabang ka diphofanyana tse di thokwa fela, mmala o o tshwanang le wa mmu, o di fulang mo go ona. Mme ha Dikgakologo di koba Mariga, mme go goroga Selema, go bonale phetogo e e gakgamatsang ntlheng ya diaparo tse di thokwa tseo, monnanyana a latlhe makgasa a Mariga, a kgabe ka seaparo sa lenyalo se se mebala, go ya a be a tlhoke go itsiwe go re, ké ena mosimane wa maabane. Jaanong o fitlhele:

1. **Molepe** a tswele bontsho jo bo phatsimang, a sadisitse mo go tsa Mariga fela dibatanyana tse di khwibidu le bosetlha fa diphukeng, a bile a senkile le mogatla o montsho wa boleele jwa dinao dile pedi. Ké yoo, a oa mmona a ntse a dikologile mosadi yo o sa ntseng a apere mosese wa Mariga, a ipaya jaaka eketse o imelwa ke mogatla — seikgodisi se se ikitseng go re, se kgabile; “nonyane ya ga Moselekatsi.”

2. **Mohube** ena o itshasitse mmala o montsho mo tlhogong le fa momesong, mme mo mokwatleng gona a itlotsa ka bohibidu jo bo galalelang.

3. **Tale** o rwala kuane e ntsho e ntlenyana mo tlhogong, mme mo mmeleng a kgabe ka bosetlha jo bo tshwanang le sethunya sa Mosetlha.

4. **Rramatwisana** ké yoo, le ena o galalela ka diaparo tse di boebu. Le ha a le monnyennyane, a le kana ka lee la Leeba. Mme morwarraagwe

5. **Rraletsoku** le ena o montle jang, a itloditse ka letsoku!

Mefutafuta ya dithaga bogolo e itsiwe ke baleti ba masimo. O ka utlwa ba ntse ba di bitsa ka maina a tsona, ha di tla go ja mabele, ba re: Heela wena Monagane, wena Wesi, wena Rramokwakwadi, wena Thorobi, wena Mmabonyanathaga, wena Tsilane, wena Leuba!

Tsotlhe tseo, ha go le Selemo, dia bo di apere diphofa tse di mebalabala, tse dingwe di tlhogile megatla e meleele, mme ka Letlhafula gona di boe, di apare borokwa. Foo jaanong go se ke go nne pharologanyo mo go e tonanyana le e namagadi. Legale mefuta e mengwe ya Dilogi ké tse di sa iphetoleng ka gope, tse diphofa tsa tsona di nnang ka mmala o le mongwe fela ngwaga otlhe, jaaka:

6. **Mogale le Mabonyana**, tse di agang dintlhaga tse dikgolo mo Mekaleng, tse mejakonyana ya tsona e lebileng kwa tlase.

Dithaga ka nnete di senyetsa batho. Dia tle di somole mabele otlhe mo tshimong, ha a sa letiwe. Dia bo di filwe ke Mong wa tsona, jaaka re utlwa Morena Jesu a bua kaga tsona a re: "Ga di jale, ga di robe, ga di phuthela mo matlung a polokelo, mme le ha go ntse jalo, Rara wa legodimo, oa di jesa." Le ha di jela batho, ntlha nngwe di thusa ka go otlala mamphorwana a tsona ka dibokwana, tse di neng di tlaa senya bogolobogolo, le ka go sela fa fatshe dipeo tsa mefero e e neng e tlaa gapa masimo.

A re tlhomogeleng dinonyane pelo, gore re se ka ra di bolaya ka mokgwa o o setlhogo, gongwe ra di tshwara, mme ha di le mo seatleng sa rona, ra di tomola diphofa tsa tsona, re sa di utlwele botlhoko. Se lebale, le tsona Dithaga di na le Mong wa tsona o o tlaa di go botsang. O tlaa feta o araba Modimo o reng?

20. TALE

Tale ké nonyane ya mofuta wa Dithaga. O bidiwa ka leina leo ka ntlha ya mmala wa gagwe wa Selema, ebong bosetlha jo bo tlhakanyeng le botlala, mme o itsege bogolo ka sentlhaga sa gagwe. A le wena o kile wa se bona mo ditlhareng tsa tshimo ya ga rrago, gongwe kwa dikgweng le fa dinokeng, mo ditlhareng tse di okameng madiba? Le ha Tale o mo itse ka go mmona, mekgwa ya gagwe e e kgatlhang, motlhamongwe ga o e tlhaloganye. A o ke o nte ke go tlotlele kaga gagwe, ke go lemotshe botlhale le botswerere jwa nonyane eo.

Ha dipaka tsa Selemo di atametse, Tale a akanye go nyala, mme ha a sena go bona mosadi, a simolole go aga sentlhaga, mme a dire tiro eo ka kakanyo le kelotlhoko e e gakgamatsang.

Pele ga tsotlhe o batla felo gongwe, kwa o sa kakeng a tshwenngwa ke sera sepe teng. Baba ba gagwe ba bantsi, mme o tshaba noga go gaisa ditshabegi tsotlhe; ka moo oa tle a akanye pele. kafa o ka bolokang bana ba gagwe ka teng. Setlhare sa Mokgalo gongwe sa Mookana, ha se bapile le bodiba, ka dikala tsa sona di okame metsi, a fitlhele le tsona tse di ka femelang bana ba gagwe ntlheng ya babolai. Jaanong a fete a batle mo dikaleng tseo letlhogela le le metsi, le le telele, le le akgegang, le okame godimo ga metsi, mme a bofelele sentlhaga sa gagwe mo go lona, a be a tlhobe matlhare a lona, gore go ne go sale thupa e e borethe fela. Eketse oa itse go re, noga e tlaa palelwa ke go fologa ka kala e e ntseng jalo, ka e tlaa tlhoka boitshwarello, mme ebile e tlaa tshaba go wela mo metsing a a fa tlase.

Jaanong ka madiba a se mantsi mo lefatsheng la rona, kwa Tale o ka agang teng ka kagiso, ha a tlhoka mafelo a a ntseng jalo, a batlele go sele, a loge maano go ipoloka, a bone setlhare se se gaufi le ntlo ya motho, a ntse a tlhaloganya go re, motho o thata go fenyana noga. Ha a ka bona ditlhare tse di ntseng jalo e ka ne e le mo tshimong ya motho, a se ke a batle sengwe le sengwe fela, nyaya, a itlhophela sengwe se go ka neng go agile Mofu mo go sona. Ka go dira jalo le gona eketse Tale oa bo a akantse go re, ka go na le basimane ba ba ka mo tseelang mae, o tshwanetse go ba thibela ka go aga sentlhaga sa gagwe kwa ba tlaa tshabang go se atamela; ka moo, a se bapise le Mofu, o etlaa-reng mosimane a rata go atamela sentlhaga, o mo leleke. Mme le teng koo o tlaa fotlha matlhare tikologong ya bonno jwa gagwe, gonne le teng koo

noga e ka ne e tla fela, mme jaanong e tlaa imelwa ké go tsena ka ntlha ya borethe jwa setlhare le ka ntlha ya go tshaba Mofu.

Ha jaanong Tale a iponetse felo fa go siameng teng, a simolole go aga, mme a tsee matsapa a magolo, go loga ntlonyana e e pila. A se ke a dire jaaka banna ba bogologolo ba Batswana, ba motho wa bona o neng a tle a tlogele tiro yotlhe ya kago mo mosading wa gagwe. Tale, go aga ena; mosadi o ntse fela; mme a se ke a ngongoregele mogatse, a dire a ntse a itumetse, a letsa molodi.

Pele ga tsotlhe, ka letsatsi la ntlha la tiro, a batle dithokwanyana tse di telele, tse di metsi, a di obele mo kaleng ya setlhare, a loge kgarenyana, ya selekanyo sa letsogo la ngwana. Ka letsatsi la bobedi a tshware ntlo ka nosi, a thote majangnyana, a a tlhomelele mo kgareng, ka e le yona phatlhanyana ya kgoro, mme a loge kgolokwe e e kana ka loungo lwa Morutla, a nne a di rokaganye, a di tshophaganye, a di hunaganye ka molomo le dinala, ka a se na diatla.

Ka letsatsi la boraro jaanong a boele fa phatlhanyeng, a age maribela a mojako, gore metsi a pula a se ka a tsenela mo tlung, ha e na ka mhofolela. Mme kgorwana eo e kae? Ija! Bonang e potile sentlhaga kafa tlase! A ruri mae ga a na a wela fa fatshe, ha phefo e tsikinya kala? Nyaya, le sona seo Tale o se akantse. Ha o ka leba sentle, o tlaa fitlhela sentlhaga se na le mpanyana, mme mo khutling kafa teng, ké gona kwa mae a tlaa beiwang teng, gore a retelelwe ke go kgokologela kwa ntle. Erile Tale a baya mojako kwa tlase, a bo a gopotse go re, go tlaa ketefalela noga go tsena mo teng ga sentlhaga, ha e ka kgona go fologa ka kala ya setlhare.

Re utlwile go twe, Tale o belega letsapa lotlhe le mogote wa letsatsi mo go ageng, mosadi a sa mo thuse ka sepe. Kooteng Mogatsaatale ga a bothale jaaka ena. Ha a kabo a akantse, o na a tshwanetse go bo a lemogile go re: "Setshwarwa ke ntša pedi ga se thata", a thusa monna go re, ntlo e tle e fele ka bonako. Nyaya, sa gagwe ké go etela ntlo e e agiwang, go tla go bona go re, a jaana monna ga a nne fela, a o nna a tshwere tiro, gongwe a jaana ga a senye, le go mo raya a re: "Rraagwetale, itlhaganele tlhe, o bonya, o tlaa swetsa leng go aga, a ga o bone pula e gorogile?" Mme Tale a se ke a ngale, a se ke a fetole, ka go re: "Mosadi o tshwenyo! a ga o bone, ke se ke ke itapolose ka gope? O bile o ntirisa tiro ke le nosi fela!" Nyaya, ha mohumagadi a bonala ka dinako le dinako, Tale a itumele segolo, a khutle go aga, a nne mo kaleng nngwe e e gaufi, a iname fa pele ga mosadi, a bina binise diphuka, a ntse a letsa molodi jaaka ekete o ka re: "A ga kea aga sentle, Mogatsaaka, tsena o bone, ntlo e fedile, re tsoga re tsena mo go yona ka moso!" Mme ha jaanong Mmatale a tsamaya a re: "Ke e bonye, sala sentle!" Tale a tlhoke se o ka se dirang, go bontsha boitumelo jwa pelo ya gagwe; a fofele kwa le kwa, mme morago a buledise mogatse.

Kampo, ka re sa itse puo ya dinonyane, a jaana Tale, ka go dira jalo, ga a bo a tshoga; mosadi, ka a tsile go keleka, itse gore, o tlaa sekaseka ntlo, a bua a re: "Rramangmang, golo fa ga goa siama sentle, go thatolle, o go baakanye!" A kampo Tale o rapela mogatse, ha a ntse a tetesetsa diphuka, a bua a re: "Tswi, tswi, tswi, — mogatsaaka, se ntshenyetse tiro tlhe, kana ke fufutse, ebile ke lapile, ke bolailwe ke go dira ke le nosi!" Kana Mogatsasaatale o bogale, ga a tshameke, ha a ka fitlhela ntlo e sa tlhaega sentle, gongwe e sa agega sentle, e sokame, a e rutle, a latlhele ditlhokwanyana tsa yona kwa kgakala, gore a be a ne a simolole

kago e ntšha, mme a tshware bothata go ya go sela dintlhokwanyana tsotlhe tseele gape. Tale a be a lemoge go re, go tsaya go thata, monna o bona dilo.

Ngwana, ha ka moso o ka fitlhela Tale a aga sentlhaga, a o ko mo ele tlhoko, go bona go re, a mokwadi wa mofoko a o buile sentle. Motho ka gale go rata go re, a le tlhoko, a bone ka matlho ditiro tse dikgolo tsa Modimo, Mmopi wa dilo tsotlhe.

21. TSHETLO

Lefatshe le Afrikaborwa le na le dinonyane tse dintsi. Tse dingwe ké tse di molemo-lemo, tse di thusang thata, jaaka bo-Tlhame, ba mmuso o ba femelang ka go sekisa motho, ha a ka ba bolayo. Mme tse dingwe tsona ké tse di senyang, jaaka bo-Mankgodi, ba go ja dikoko tsa batho. Nonyane nngwe e e molemo, e e bileng e le senatla mo botlhalleng, e e thusang batho thata thata, ké Tshetlo, nonyane ya dinotshe. Tshetlo e ka ne e lekana le thaga. Ké nonyane e e iphedisang ka mana a dinotshe, a e a ratang thata. Mme ka dinotshe dia tle di agele mo mesimeng, e e mo mmung, gongwe mo matshwagong a ditlhare, e palelwe ke go intshe-tsa mana a tsona. Jaanong e ye go batla thuso mo bathong, ka go ba biletsa teng, kwa e itseng go na le dinotshe gona. Ya tle e fofele kwa e bonang batho teng, e ba bitse e re: Tsweke, tsweke, tsweke! Ha motho a e utlwa, e bona go re, jaanong oa e tlhokomela, e fofe fa pele ga gagwe, e ntse e bitsa e re: Tsweke, tsweke, mme e ye go nna mo setlhareng, e mo lete, e ntse e bitsa jalo, go ya a be a e atamele. Jaanong e fofe gape, e ya ntlheng ya kwa dinotshe di leng teng, e ntse e bitsa jalo, e ye go nna gape mo setlhareng e letile motho, gore a atamele pele. E tlaa dira jalo, go ya e be e fitlhe kwa dinotshe di leng teng. Jaanong e tlaa ya go nna gaufi le tsona, e bitsa ka mokgwa o sele, wa go pitla molodi e re: Tswi, tswi, tswi, tswi. Ha e bitsa jalo,

e be e le go re, dinotshe di teng foo, gaufi le fa e ntseng teng, mme ha motho a ka di batla, o tlaa akofa a di bona. Fa gongwe, ha dinotshe di le mo mmung, ya tle e fofe fa godimo ga tsona, fela jaaka ekete e rata go ya go nna fa fatshe; mme e se ke e nne, nyaya; ha e sena go fofa jalo ka sebakanyana, e tloge e ye go nna mo setlhareng.

Ha jaanong motho a epile dinotshe tseo, a itseele mamepe a a mafura; ere mana ona a a bee gaufi le foo, tshetlo e ntse e mo lebile. Ha a sena go a baya teng e tle, e a je, e itumele.

Motswana o itse molemo wa Tshetlo, ebile oa e tlotla, oa e rata; Bakwena ba e opelela ka seboko ba re:

1. Tshetlo se bitse nna, bitsa Magaduba
Kana Mokwena e mmita e mmayang?
Mokwena e mmita, e bee semana.
2. Nonyane ya pelotlhomogi le batho
E fitlhetse makoko a kgobokane
Ya fitlha ya ba ntsha tlala maleng.
3. Tshetlo o se mpee koteng, o mpee seolo
Ga ke na selepe sa go rema ditlhare
Seo seolo se kepu dintsi sephai.
4. Mmasephai sa ga loka.
Sephai se phaila ntsi molomo
Ya ba ya re pelwana ya ntsi ya kgaoga.
5. Mosadi o o mosese o lesoba nkgapeng
O a se keng o naya banna ba mo rokela
Ba mo rokela, ba o baya dimapye.

Gongwe ba re:

1. Tshetlo se bitse yoo, bitsa nna,
Yoo ké mononi, a nonne,
O gama kgomo ya letona.
2. O se mpee komoteng,
Ga ke na selepe sa go rema komota,
O mpee seolwaneng.

3. Nonyane ya pelotlhomogi,
E e se nang le makoko a phuthegile,
E tsene ka gare, e ba gabolle.
4. Mosese o lephoga Mmapula,
Yo a se keng a naya banna ba mo rokela
Ba mo rokela, ba o baya dimapye.

Maipusoloso a Tshetlo

Tshetlo, ké nonyane e e thusang batho, mme ha motho a ka e tima, e ngale, e leke go ipusolosa mo go ena, ka go ya go mmontsha selo sengwe se se tshabegang, gore se mo lome, se mmolaye. Mme le ha e le botlhale, ha e ngadile e dire jalo mo go mongwe le mongwe yo e mmonang, le ha e ka ne e se yo o e timeleng, ka e sa itse go ba farologanya, e fitlhela ba tshwana fela botlhe, gongwe e ka ne e gopola go re, ké motho a le mongwe fela. Erile go le motlhamongwe, Tshetlo ya bitsa basimane ba le bararo, ba tsamaya mo dithabeng tsa Tshufi, tse di gaufi le Tlhabane. A e ne e timilwe ke mongwe, go itse mang? Se se teng e ne e ngadile, gonne e ne ya ya go ba bontsha noga e tona, ya Legwere le le tala. Erile ba le bona, ba tshaba, mme le lona la tshaba. Erile jaanong ba ya go ema, ba itapolosa, ba utlwa go twe: Tsweke, tsweke, ké tshetlo, e e sa ntseng e ba bitsa gape. Le bona ga ba ise ba e tlhoboge, ba sa ntse ba e sala morago gape. Jaanong ya ba isa kwa legageng le le tshabegang, le le kwa godimo ga thaba, le le ipontshang sentle ka megogoba e e fologang mo go lona, e isa kwa tlase, ha e le maago a nkwe, le leroo la yona le bile le bonala. Erile basimane baale ba bona tseo, ba tshoga, ba ragoga, ba sia; le tshetlo ba sa tlhole ba e utlwa le ha e le go e tlhokomela.

Ka moo gee, ha Tshetlo e ka go supetsa dinotshe, o se ka wa lebala go e beela dijo tsa tebogo, ka neo nngwe le nngwe e tsholwa ka tebogo.

22. DITLHARE TSA AFRIKABORWA

Mefuta ya tsona

Lefatshe la rona le na le ditlhare tse dintsi tse di tswang kwa mafatsheng a sele, tsa jwalwa mono. Ditlhare tseo ga re kake ra di bitsa ditlhare tsa mono, le ha di tlhoga mono. Ké ditlhare tsa seeng, ga se tsa mono. Mme lefatshe la rona ebile le na le ditlhare tse dintsi, tse e leng tsa mono, tsa Afrikaborwa. Mo ditlhareng tseo go na le tsa maungo le tse di se nang maungo; go na le tse di nang le mmitlwa le tse di se nang mmitlwa. Ditlhare tsotlhe tseo di na le maina a Setswana, a batho ba bogologolo ba neng ba di itse botlhe ka ona. Kajeno maina ao, batho ba baša ga ba tlhole ba a itse botlhe, bogolo bona ba ba goletseng kwa Borwa le mo metseng ya batho ba basweu, ebong kwa Gouteng. E ka nna selo se se molemo thata, ha mo dikolong bana ba ka rutiwa maina ao, gore a se latlhegelle ruri. Ha re rata go rulaganya ditlhare tseo, re ka bua kaga mefuta e le metlhano ya ditlhare mono Afrikaborwa; ebong:

I. Ditlhare tse di nang le maungo, mme di se na mmitlwa.

II. Ditlhare tse di nang le maungo, mme ebile di na le mmitlwa.

III. Ditlhare tse di se nang maungo, le ha e le mmitlwa.

IV. Ditlhare tse di nang le mmitlwa, mme eseng maungo.

V. Ditlhatshana tsa maungo.

Maina a ditlhare tseo a tlaa kaiwa ka Setswana le ka Seburu.

I. Dithhare tse di nang le maungo, mme di se na mmitlwa ké tse:

1. Morula-Moroelaboom.
2. Mupudu-Geelappelkies.
3. Moopyane-Dikbas.
4. Motlhatswa-Stammvrug.
5. Mmilo-Mispel.
6. Morutlwa-Klapper.
7. Mogorogorwane, gongwe Morapa-Soetklapper of Wilde-Lemoen.
8. Modutu-Kannebosstinkhout.
9. Motlhwale-Oliefenhout.
10. Mongena-Boekenhout.
11. Motlhako-Suikerbos.
12. Monokane.
13. Moumo.
14. Mfawa ké mefuta e meraro ya Wilde-Feieboom
15. Mothata gongwe Mopennoeng-Noepnoeper.
16. Morobe-Deurmekaarbos.
17. Motšhana-Soetkarree (leungo la ona ké Mošabele).
18. Morokolo-Braambos.
19. Mokwerekwere-Kwaribos.
20. Motlhakolwane.
21. Moretlwa-Roseinkiesbos.

II. Dithhare tse di nang le maungo, mme ebile di na le mmitlwa ké tse:

1. Morokolo-Noemnoem.
2. Morotologa-Suurpruim.
3. Mogodiri-Taaibos.

III. Ditlhare tse di se nang maungo le eseng mmitlwa ké tse:

1. Morukuru-Tamboetie.
2. Moe-Rooihout.
3. Motšhotlho-Suurkarree.
4. Mokabi-Gwyn.
5. Mokgofa-Kafferdikbas.
6. Mfatlha gongwe Mokwele-Vaalbos.
7. Monato-Wilde Sering.
8. Mosetlha-Boerboonboom.
9. Modube-Raasblaar.
10. Modubu-Vaderlandswilker.
11. Monwametsi gongwe Mogokare wa noka-Revierwilker of Vlukieswilker.
12. Mogonono gongwe Mokubu-Geelhout.
13. Mopipi gongwe Motlopi-Witgat.
14. Mokata-Moeskajat of Kirrieklapper.
15. Monyelenyele-Lepelhout of Verfellboom.
16. Serella-Rapuisboom.
17. Mohwidiri gongwe Modubatshipi-Bergrooibos.
18. Mosetse-Kiepersol of Waterboom.
19. Letlhajwa-Bloubos.
20. Mhaba-Lagiesbas.
21. Mosetlhanare-
22. Motlhatša-
23. Moraganaka.

IV. Ditlhare tse di nang le mmitlwa, mme eseng maungo ké tse:

1. Mokgwa-Knoppiesdooring of Pepepram.
2. Mokoba gongwe Mophoka-Apidooring.
3. Motswere-Hardekool.
4. Mokala gongwe Mogotlho-Kameeldooring.
5. Morutlhwane-Kafferwag'nbiekie.
6. Mokgalo-Wag'nbiekie.
7. Mookana-Soetdooring.
8. Mosu-Haakensteek.
9. Moga gongwe Motšha-Brosdooring.
10. Mokhu-Stinkpeul of Vrotdooring.
11. Mongana-Bloukatnaal.
12. Mhafu gongwe Monga gongwe Monganatau-Geelkatnaal.
13. Motlhono-Pendooring.
14. Moselesele-Sekelhout.
15. Mosutlhaphiri.
16. Mmabi.

V. Ditlhatshana tsa maungo ké tse:

1. Mokhukhwana-Wildedruwe.
2. Mmola-Sandappelkies.
3. Sekgalo-Klein Wag'nbiekie.
4. Leraapa gongwe Moko-Wildeperskies.

Molemo wa ditlhare tsa Afrikaborwa

Ha ditšhaba tse dintsi tsa Batswana di fitlhelwa di agile kwa dikgweng ntlha nngwe legale ké ka gonne di ne di gogiwa ke monono wa mmu o o bidi-

wang wa seloko, ka o sa lapisiwe ke go lengwa, mme le ha o no o lengwa ke basadi fela ka pelwana e e sa tseneleng kwa teng ga mmu, o no o ntse o ba ntshetsa mabele ka ngwaga mongwe le mongwe, ha fela o ka bona pula ka nako e e lekanyeng. Ntlha nngwe Batswana ba ne ba gogwa ke ditlhare tse di neng di ba thusa thata thata mo matshelong a bona. Mo dingwageng tsa tlala, ha dipula di tlhokafala, bopang bo sa bonwe, dikgomo tsa bona di ne di phela fela ka go ja matlhare a tsona. Le kajeno go sa ntse go ntse jala. Motho yo o kileng a disa dipodi, o itse sentle kafa di ratileng matlhare a ditlhare ka teng, bogolo a mokgalo le a mosu. Di tlaa ne di fitlhelwa di palame ditlhare tseo ka maoto a a kwa pele, di kgetla matlhare tsona; fa gongwe go ka ba ga fitlhelwa podi e le kwa godimo ga setlhare, e batla matlhare a sona.

Mme ha pula e tlhokafetse, e saa na, go sa lengwa, gongwe, le ha go no go lemilwe, dijo tsa bolawa ké letsatsi, gongwe tsa jewa ke tsie, gongwe tsa senngwa ke sefako le ditshwenyo tse dingwe, gantsintsi le batho ba ne ba tle ba iphedise fela ka maungo a ditlhare, fa gongwe e be e nne nato, se-bokanyana sa setlhare sa monato, se se batlileng se tshwana le sa setlhare sa pepere, e batho ba phelang ka go e ja, mme e boloke setšhaba sotlhe jalo, gore se se ka sa swa ka tlala.

Mme maungo a ditlhare tse dintsi ga se a batho ba neng ba a jesiwa fela ke tlala. Nyaya, ruri go na le ditlhare tse di nang le maungo a a monatenate, a a sa gaisiweng ka gope ke maungo a ditlhare tsa batho ba basweu. A basimane ba ba golotseng kwa dikgweng ga ba itse monate wa mmupudu gongwe wa motlhatswa? A ga ba ise ba ke ba tseele mogorogorwane gongwe mokhukwane lebelo le balekane ba bona. Ké setlhare sefe sa batho ba basweu, se loungo lwa sona le ka gaisang loungo lo lo talana lwa mmilo ka monate? Maalo, kana moretlwa, ha o

hutšheditse ka maši a lobese wa bo o le monate thata jang. Ké ona o Motswana wa bogologolo o nang a ka bua kaga ona a re: "O rata go tswa fa"; mme a supe thamo kwa morago. Mme botshe jwa mongena gongwe jwa motlhako a ga se jo bo tshwanang fela le jwa dinotshe?

Mme le tsona ditlhare tse di se nang maungo, Batswana ba di dirisa go ithusa ka tsona. Malapa a bona goa tle go fitlhelwe a agilwe ka motlhakolwane, mme mollo o ba neng ba besa dinama mo go ona gongwe ba apaya diting le mesokwane ka ona, gongwe ba o orile mo marigeng, gore basimane ba be ba tswe dipala, ké o ba neng ba o fetlha ka dithupa tsa morula. Dimologo tse di itatswang dinko tse di fufutseng, di ne di tlhatlhelwa mo lesakeng le le agilweng ka matlhaku a mosu le a mokgalo, mme ha e le ka mhafu gongwe ka mongana, e be e le go re, dikwera di tlaa tshwara bokete go sutlha; mme le yona phiri le lekanyana ga di nke di itumela ha di tsile go tlhasela borra-dinaka bosigo go robe-tswe. Ha go le komelelo, melapo e lapile, e sa tlhole e le dinoka tse di elang, mme le ona madutele tota a kgadile, e be e le go re, dikgomo jaanong di tshwanetse go geletse mo sedibeng. Go ne go dirwa jalo ka kgamelo ya morula, di nwe mo sethopong se le sona e leng sa morula. Mme le yona megopo e go jelwang mo go yona e ne e dirilwe ka sona setlhare seo. Mauswana ona bogolo a ne a betlwa ka monyenylene. A Motswana wa kwa dikgweng a ka lebala kgobati ya Mookana, e a rulelang ka yona, gongwe ya Moretlwa e a logang dikuane ka yona, gongwe ya Mmabi e a tshwarang phuduhudu le phuti ka "lelodi" la yona? Ditsamma le melamu le mafetlho bogolo a na a dirwa ka moretlwa fela jaaka dithupa tsa go itaya basimane, ha ba amusitse gongwe ba sentse ka se sengwe.

Kafa batho ba basweu ba dirisang ditlhare tsa mono ka teng

Erile batho ba basweu ba tsena mo lefatsheng leno, ba lemoga ka bonako go re, ditlhare tsa mono di na le molemo o mogolo. Le kajeno go sa ntse go ka fitlhelwa matlo a Baruti ba bogologolo, borraetsho, ba ba sa tlholeng ba phela, a na le mejako le diaramela tsa mongena o o sa jeweng ke motlhwa, mme ebile o betlega sentle. Ditlhomeso e ne e le tsa morukuru, ka e le ona o o thata bogolo, mme ebile wa tle o fitlhelwe o tlhamaletse, mme o le moleele. Bahurutshe ba kile ba aga kwa Tswenyane (ka ba bina tshwene, kooteng thaba eo pele e ne e bidiwa Tshwenyane). E ne e le pele ga dinyaga di le lekgolo, mme le kajeno go sa ntse go ka bonwa teng kgoro ya lekgotla, e ba neng ba e tlhometse dikgong tsa morukuru mo matlhakoreng a yona. Dikgong tse bokima jwa tsona bo kana ka serope sa monna, mme le kajeno di sa ntse di itekanetse sentle fela. Ké setlhare sefe se ka bokima joo se ka tshwarellang lekgolo la dinyaga? Le kajeno morukuru o sa ntse o batlega thata, go dira ditulo tse dinnye le tse dikgolo ka ona; mme re ka di fitlhela mo matlung a le mantsi thata a batho basweu le batsho, mme ga di gaisiwe ka gope ka bontle ke tse di dirilweng kwa moseja ga lewatle.

Dikoloi tsa mono di dirwa ka dikgong tsa mono. Nafe le feleng dia tle di dirwe ka monato gongwe mo-setlha. Sepeke se se thata ké sa motlhware gongwe sa motšhotlho, fela jaaka le tsona ditshodi tsa koloi, tse dipati di letseng mo go tsona. Disselboom e batlelwa mokgwa gongwe mokobo. Dikota tsa boriki di batlelwa moduba, dijokwe di dirwa ka motlhware, mme sekei sona se betliwa ka mokgalo gongwe ka mookana. Tota le seme se ne sea tle se batlelwe thupa ya mokgalo. Ga go na mohenyana ope wa selepe gongwe wa farawe, le ha e le wa kepu o o ka gaisang wa motlhware gongwe wa mokabi. A

go na le moitsi wa ditlhare tsa rona yo o sa itseng molemo wa dipale tsa mfatlha le motlhwane le moruthware e mongena le mokala le motšhotlho le moselesele? Botlhe ba ba agileng kwa dikgweng ba itse go re, dikgong tse di fatsegang sentle, mme di na le mollo o o bogale, ké tsa moruthware le mongena le motlhako, le go re, ba ba agileng kwa borwa baa tle ba itumele, ha ba ka bona tsa mookana, mme ba sa tsiediwe ka moga gongwe mokhu.

Ditlhare tsa mono ebile di na le thuso mo malwetseng

Molemo wa ditlhare tsa mono ga se fela wa go thusa batho mo dilong tse ba di batlang mo botshe-long jwa bona, mme ebile go na le ditlhare tse di nang le thuso mo bolwetseng, jaaka Batswana molemo o ba o nwang, ha ba lwala ba o bitsa setlhare, mme ba supa jalo go re, ditlhare tsa mono di na le thuso mo malwetseng. A setlhatshana se se bidiwang sebete ga se ipolele ka nosi ka leina la sona go re, sea tle se dirisiwe mo botlhokong jwa sebete, mme se thuse? Bannabagolo ba Batswana le kajeno ba sa ntse ba ka supa go re, Batswana ba ne ba tlhapisa meno a bona ka setlhare sengwe; mme a a siameng jaaka a bona, kajeno a ka bonwa kae? Bakgothu ga twe ba ntsha bophelo jwa leino, ha le thunya, le na le phatlha, ka thola, mme le se ke le tlhole le bolaya, gongwe ba le somole ka go le thatella letlape la thola e e besitsweng. Goa twe medi ya mokhukhwana gongwe matlape a morula a na le thata ya go thusa molwetswe yo o tshwerweng ke botlhoko jwa mogote jo bo bidiwang malaria. Ga go na molemo ope wa mala o o ka gaisang wa setlhare sa moraganaka, ebong matlape a a botlhokotlhoko a ona; mme re ka gopola go re, leina la sona tota le kaya moragangaka. Ga go setlhare se se gaisang Monnamotsho (Swartstorm) go fodiša letshollo mo bathong, ka moro wa medi e e apeiloeng ya sona.

Tsotlhe tseo di supa go re, ditlhare tsa rona di siame thata thata. Ka moo a re di tlotleng, re di tlhokomele, re se ka ra di senya fela, jaaka babapatsi ba bantsi ba dikgong, ba ba di kgaolang fela, ba ya go di rekisa kwa meepong ya ditamane tsa Motati. Selo se sengwe se se senyang ditlhare ké mollo o batho ba sa kgathaleng go o tshuba, ka ba batlela dinku le lipodi le dikwana le dipotsane tsa bona bojang jo bo talafalang ka bonako. Batho bao ba senya thata thata, gonne mollo oo, o iletsa ditlhare go gola; mme tse dintsi oa di bolaya. Ka moo: a botlhe ba ithute go boloka ditlhare tsa rona.

Ditlhare tsa seeng mo Afrikaborwa

Re utlwile kaga ditlhare tsa rona tsa mono Afrikaborwa, le kaga thuso ya tsona mo go rona le mo bathong basweu. Gonne, erile batho basweu ba tsena mo lefatsheng leno, le bona ba simolola go dirisa ditlhare tseo, bogolo mo kagong ya go aga matlo le go dira dikoloi, le go lomelela mehenyane ya dilepe le ya dikepu le ya digarawe le ya dipe-tlwana, le go di betla, go dira dijokwe le dikei ka tsona, le dilo tse di ntsi tse di ntseng jalo.

Baruti ba ntlha, ba ba tsenyeng mo lefatsheng leno, le bona ba ne ba dirisa ditlhare tsa mono thata thata go aga matlo a bona ka tsona. Ba ne ba sega dipati tse mo bophareng jwa tsona di fetang kgakala kgakala dipati tse re di bonang kajeno. Bogolo e ne e le kwa Natal le kwa Koloni, kwa go neng go segwa dipati tse di ntseng jalo teng. Le kajeno ntlo e kgolo e Baruti ba ntlha ba Kopano ya Hermannsburg, ba ba tsileng mo lefatsheng le la Afrikaborwa ba e agileng ka 1855 kwa Hermannsburg mo Natale, e sa ntse e na le dipati tse di ntseng jalo, tse di kgatlang motho ka bophara jwa tsona, mme tse di gopotsang motho bokete jwa tiro e Baruti bao ba neng ba e tshwere mo dikgweng tsa Natale ka go

sega dipati tse di jalo ka šaga e ba e gogang ka diatla, ba sa boife bogote wa letsatsi le maruru a serame sa mariga le metsi a dipula tsa bo-Tlhakole. Mejako le dikgong tsa difenstere tsa matlo a mantsintsi a magologolo a Baruti ba rona le ba Dikopano tse dingwe tsa Misiona, le kajeno e sa ntse e le a a dirilweng ka dipati tsa dikgong tse di ntseng jalo.

Kajeno dikgong tseo ga di tlhole di dirisiwa mo kagong ya go aga matlo a batho; mme re ka botsa ruri re re: Ké go reng, di sa tlhole di dirisiwa, a kampo di ne di sa siama, ha kajeno di tlogetswe go dirisiwa jaana? Nyaya, go siama di ne di siame thata thata, jaaka re ka lemoga ka go bona dikgong tseo tsa bogologolo di sa ntse di ntse di tshwareletse mo matlong a sebaka seo, mme di sa sennngwa ke sepe. Mme ha kajeno go sa tlhole go agiwa ka tsona, ké ka gonne bontsi jwa dikgong tsa lefatshe leno, tse di tlhamaletseng sentlhe go ka aga ka tsona, e le tse di popota thata, tse di sa betlegeng sentle; mme dikgong tse di seng popota thata, tsona bontsi jwa tsona e le tse di khutshwane, gongwe tse di sa tlhamallang sentle, gongwe e le tse di jwang ka bonakonako ke phetlo gongwe motlhwa.

Selo seo se ne sa dirisa batho basweu go simolola go jala ditlhare tsa seeng mono. Mme ga se fela ditlhare tsa go aga ka tsona, tse batho basweu ba di tsisitseng mono, mme ebile ké mefutafuta ya ditlhare tsa maungo a a monatenate, e e tsileng ka bona. Sengwe le sengwe se e neng e se sa lefatshe leno la Afrikaborwa, mme se se tsileng mono ka batho basweu, re ka se itse ka leina la sona, ka e se la Setswana, mme e le le le tswanafaditseng. Batho batsho ba ne ba se na pitse, mme sepalangwa sa bona e ne ele lekaba. Ké ka moo, Basotho ba bitsang pitse ka leina la Seburu ba re, "pere", mme Masolo ona a e bitsa ka leina la Sengesimane, ba re "amahaše", ké go re: horse. Ha Batswana bona ba

e bitsa pitse, ké ka gonne e tshwana le pitse, ebong e tilotsana ya naga, e e leng yona e ba neng ba e bitsa pitse. Re ka lemoga sengwe le sengwe jalo, ha e le sa lefatshe leno, gongwe e le se se tsileng mono ka batho basweu, se Batswana ba neng ba sa se itse; le esele gongwe donki le katse le kamele le bere le ganse le makou le kariki le sale le šaga le tsotlhe tse di ntseng jalo. Tsotlhe tseo, ka di sa bidiwe ka maina a Setswana, ga se tse e leng tsa lefatshe leno tota, mme ké tse di tsileng mono ka batho basweu.

Ditlhare tsa seeng tse di tsileng mono ka batho basweu le tsona di ipontsha fela ka maina a tsona, ka e se a Setswana, mme e le a seeng, jaaka Namune le Apole le Popodiri le Blukomo, le tse di ntseng jalo.

Kajeno re fitlhela lefatshe le la Afrikaborwa le tletse ditlhare; tota re ka re dikgwa tsa ditlhare tse e leng tsa seeng, tse di sa tlhologang mono. Ditlhare tseo, ha re di leba sentle, re tlaa fitlhela e le tse di thusang motho ka maungo a tsona, e le tse di thusang motho ka maungo a tsona, gongwe ka dikgong tsa tsona, gongwe ka makwati a tsona.

Ditlhare tsa seeng tse di thusang motho ka maungo a tsona ké tee: Namune le Ratsure le Apole le Pere le Kopere le Garanate le Feie le Perekisi le Apolekosi le Preime le Kersi le Murubei le Torokosfeie le tse dingwe.

Ditlhare tse di thusang batho ka dikgong tsa tsona ké tse: Popodiri le Paine le mefutafuta yotlhe ya Blukomo, e bogolo e dirisiwang mo meepong ya digouta, go tshegetsa dipota, gore mmu o se wele batho, ha go epelwa pele, gongwe go thuntshiwa ka tanamiti.

Setlhare se se thusang batho ka makwati a sona go suga matlalo, gore e nne a go rokiwang ditlhako ka ona, ké se se bidiwang Watlele. Bogologolo kana batho ba ne ba suga matlalo ao ka medi ya setlhatshana se se bidiwang Mositshana, mme kajeno bogolo go dirwa ka kgobati ya sona setlhare se se bidiwang Watlele.

Go siamisa maungo a ditlhare ka moento

Botlhale jwa motho bo dira dilo tse dintsi tse di gakgamatsang. Le ditlhare tse di thusang batho ka maungo a tsona, batho ba lemogile go di siamisa go re, maungo a tsòna e' nne a a monatenate. Ba dira jalo ka go tlhoma kalana ya setlhare se se itse-geng, ha e le se se siameng thata thata, mo thitong gongwe mo kaleng ya setlhare se se sa siamang thata, gore le sona se siame. Go dira jalo ké gona go bidiwang go enta setlhare. Mme motho a ka enta kalana ya setlhare sengwe mo go se sengwe fela, ha ditlhare tseo e le tsa lesika le le lengwe fela. Ditlhare tsa lesika le le lengwe di itsiwe ka thapo ya tsona. Ha re leba sentle, re tlaa fitlhela ditlhare tse di tshwanang ka dithapo tsa tsona e le perekisi le apolekosi le preime. Ditlhare tseo ké tsa lesika le le lengwe. Gape ditlhare tse di tshwanang ka dithapo tsa tsona ké Apole le Pere le Kopere. Le tsona ditlhare tse tharo tseo ké tsa lesika le le lengwe. Ditlhare tse di ntseng jalo tsa lesika le le lengwe ké tsona tse motho a ka tsayang kalana ya tsona a e entela mo thitong gongwe mo kaleng ya setlhare se le sona e leng sa lesika la sona. Ha motho a dirile sentle jalo, kalana eo e tlaa tlhoga; e tlaa ungwa maungo a a siameng thata thata. Modimo o neile motho thata ya go laola lefatshe; mme ka nnete oa le laola, oa le fenyaa, oa le itirisetsa.

Dikarolo tsa Mogorosi I.

	Tsebe
1. Mogorosi	3
2. Afrikaborwa	5
3. Diphologolo tsa Afrikaborwa	9
4. Tau	12
5. Naane kaga Tau	17
6. Thutlwa	18
7. Mmutla	22
8. Naane kaga Mmutla le Tau	24
9. Tshwene	26
10. Leobu	29
11. Noga	31
12. Dinonyane tsa Afrikaborwa	34
13. Manong	36
14. Dintsu	40
15. Mmamasiloanoke	49
16. Dikgori	56
17. Korwe	63
18. Maeba	66
19. Dithaga	72
20. Tale	76
21. Tshetlo	80
22. Ditlhare tsa Afrikaborwa	83